

ISSN 0108-8025

ORD
& SAG
12

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING
AARHUS UNIVERSITET – 1992

ORD & SAG 12

ISSN 0108-8025

Udgivet af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
(Aarhus Universitet) december 1992

Redaktion og layout: Viggo Sørensen
Tekstbehandling: Birte Daugaard Jørgensen
Offset-trykt i 1200 eksemplarer
af Trøjborg-komplekssets reproafdeling

2006 digitaliseret til netpublikation ved Kirsten Lyshøj

2006 genoptrykt (med enkelte rettelser) i 400 eksemplarer
af Fællestrykkeriet, Aarhus Universitet
Layout: Kirsten Lyshøj

INDHOLD:

Forord	3
Ove Rasmussen: Beretning fra institut og ordbog	4
Karen Margrethe Pedersen: Jyderne i Ømålsordbogen	6
Vidar Reinhammar: Sprogkontakt i Sydvestskandinavien	23
Nils Århammar: Om danske låneord i nordfrisisk	46
Ove Rasmussen, Torben Arboe Andersen og Viggo Sørensen: Sprogminuttet (især for østjyder!)	66

Forord

Det er i år en særlig fornøjelse at udsende Ord & Sag, idet Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning netop her op mod jul kan holde 60 års jubilæum.

Vi har i den anledning løftet blikket fra det nære arbejde omkring Jysk Ordbog, idet vi har bedt gode kolleger i ind- og udland levere artikler om jydernes og de jyske dialekter rolle i videre sproglige og kulturelle sammenhænge.

Karen Margrethe Pedersen (København) tegner et både drilsk og anerkendende billede af jyderne, som de er blevet opfattet af den ødanske landbefolkning. Hun får derved også lejlighed til at præsentere Ømålsordbogen, hvoraf bind 1 udsendes i indeværende måned.

Vidar Reinhammar (Uppsala) har i en årrække været leder af Ordbok över Sveriges Dialekter, hvis første hæfte blev udgivet tidligere på året. Ud fra sit indgående kendskab til svenske dialekter giver han et rids af de tætte sproglige og kulturelle forbindelser i Skagerak-Kattegat-Øresunds-regionen.

En interessant parallel hertil er jyskens nære sprog- og kulturforbindelser sydpå, inden for regionen Sønderjylland-Slesvig-Frisland. Nils Århammar, mangeårig professor i frisisk, viser i sin artikel, hvor omfattende den sproglige udveksling har været alene mellem jysk og nordfrisisk.

Vi ønsker læserne både fornøjelige og spændende stunder med læsningen af dette års artikler.

Red.

Ove Rasmussen:

Året, der gik

– beretning fra institut og ordbog

Den 19. december 1992 er det 60 år siden, instituttet blev oprettet. Jeg skal ikke her give en beretning om virksomheden gennem alle disse år, men blot henvise til oversigten over instituttets historie i det særlige præsentationshæfte for Jysk Ordbog, som i år følger med Ord & Sag. Derimod vil jeg gerne benytte lejligheden til at udtrykke taknemmelighed for og glæde over den interesse og offervillighed, Jysk Ordbog har mødt igennem årene. Takken gælder de 17 stiftere, der i 1932 muliggjorde instituttets start gennem et indskud på 100 kr. hver; den gælder de over 3000 meddelere, der siden 1950 har besvaret vore spørgelister og tilsendt os ordlister mv.; og den gælder de fonde og politikere, der har tilvejebragt det økonomiske grundlag for arbejdet.

I det forløbne år er ordbogsarbejdet ført videre. Der er redigeret ca. 290 spalter, udarbejdet 31 helsideskort og ca. 90 spaltekort – den hidtil største produktion på et år! Redaktionen er ved årets udgang nået til slutningen af bogstav D, og dette bogstav vil være færdigredigeret i løbet af første kvartal af 1993.

Parallelt med redaktionen suppleres ordbogskartoteket løbende ved udskrift fra nyudkommen litteratur og ved systematisk gennemgang af den omfattende spørgelistesamling. I år er der indgået ca. 15.000 sedler i ordbogskartoteket (heraf ca. 1.400 udskrevet fra trykt litteratur, ca. 4.500 kopieret efter samlinger i Institut for Dansk Dialektforskning, København, ca. 5.000 udskrevet fra arkivalier i Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, København, resten udskrevet fra spørgelistebeviser). Desuden er der via edb fremstillet

godt 700 dialektgeografiske arbejdskort. I Jysk Ordbog anvendes disse kort (suppleret med oplysninger fra ordbogskartoteket) til spaltekort (der giver et hurtigt overblik over ords eller betydningers geografiske udbredelse) og helsideskort (som i visse tilfælde erstatter redegørelsen for udtale mv. i den redaktionelle tekst).

I sidste nummer af Ord & Sag omtalte vi et planlagt møde for medarbejdere ved de nordiske dialektordbøger. Det var hensigten på mødet at drøfte, hvorvidt der kunne skabes rammer omkring en fællesnordisk dialektordbog på basis af de igangværende ordbogsarbejder. Trods interesse for mødet, udtrykte flere ordbøger så stærke bekymringer over ressourcetsituationen, at vi fandt det rimeligst at aflyse.

Ønsket om et samarbejde mellem nordiske dialektologer på tværs af landegrænserne er dog siden udtalt fra flere sider. To af bidragyderne til dette nummer af Ord & Sag (Vidar Reinhammar og Niels Århammar) peger netop på de interessante (ikke mindst kulturhistoriske) perspektiver i at følge sproglige størrelser over rigsgrænserne. Man må derfor håbe, at der senere vil blive mulighed for at starte et fællesnordisk projekt – måske omkring en mere begrænset, konkret arbejdsopgave.

Som tidligere år har instituttet besvaret forespørgsler fra enkeltpersoner, biblioteker og aviser, ligesom vi har udlånt materialer til forskere i ind- og udland.

Ud over de ordinære driftsbevillinger har vi i år med tak modtaget følgende tilskud til arbejdet:

Velux Fonden: kr. 23.000 til edb-udstyr.

Thor Bryggerierne: kr. 10.000 til medhjælp.

Aarhus Universitets Forskningsfond: kr. 20.000 til kopiering etc. af dialektmateriale i Nationalmuseets Etnologiske undersøgelser.

Karen Margrethe Pedersen:

Jyderne i Ømålsordbogen

Se engang på kortet på side 7. Ser et af områderne ikke lidt mærkeligt ud?

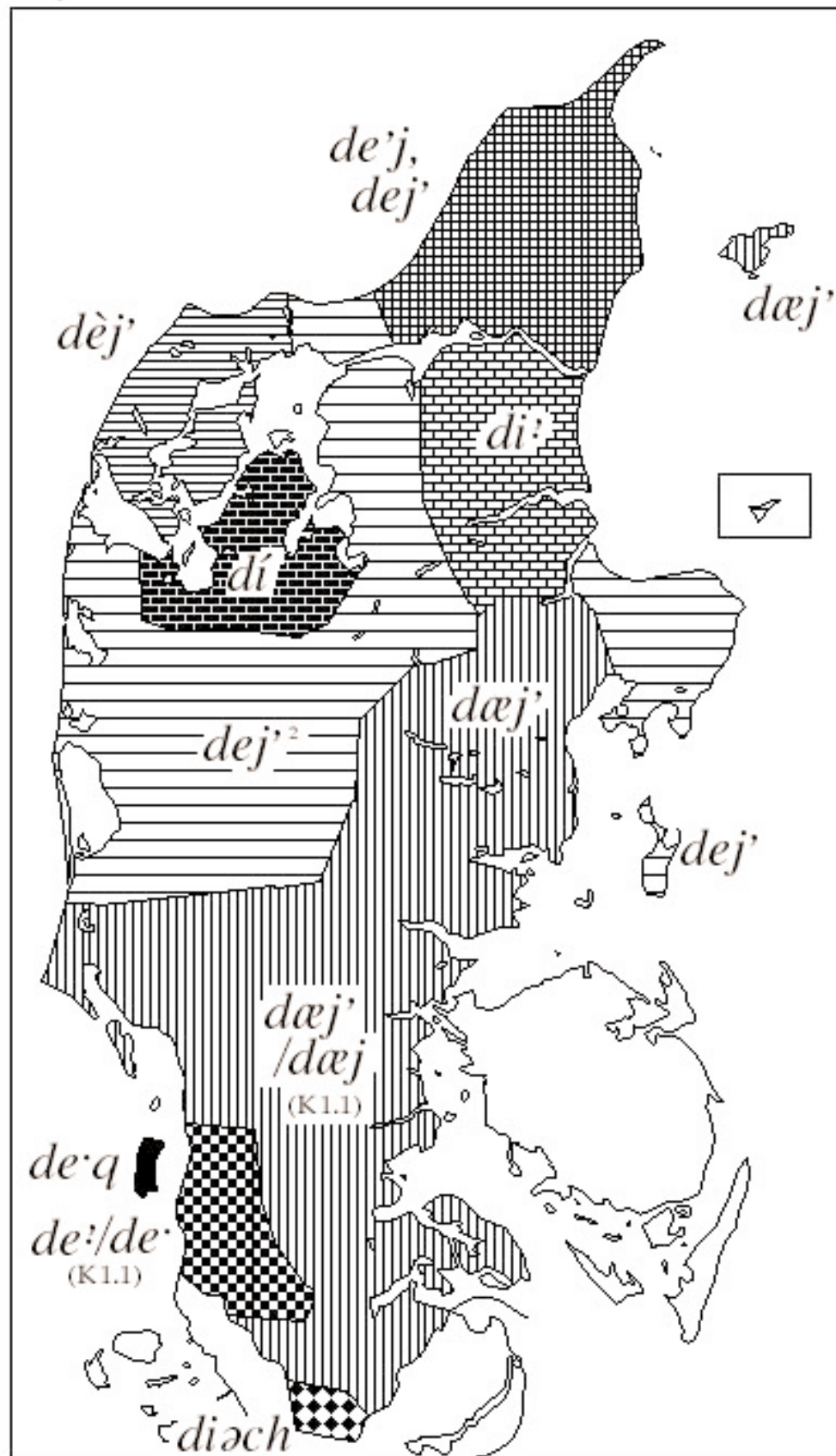
Jyderne vil nok have svært ved at få øje på noget påfaldende, men fynboerne vil straks finde “fejlen” og undre sig: Hvorfor er Fyn og de sydfynske øer blanke? Ordet *dej* er jo helt almindeligt i det fynske område, og det hedder *dæ:j*, *dæj*, *de:j* og *de:* akkurat som i Jylland.

Forklaringen er enkel: Kortet stammer fra Jysk Ordbogs præsentationshefte, og her medtager man selvfølgelig ikke fynske former. Fyn er med på alle kort i Jysk Ordbog, men altid som “ukendt land”.

Men Fyn og de øvrige øer er på ingen måde “ukendt land” for sprogforskerne. Dialekterne på Øerne er lige så grundigt udforsket og beskrevet som de jyske dialekter, og på Institut for Dansk Dialektforskning ved Københavns Universitet har man en stor seddelsamling og en stor båndsamling med “øsmål”. Og ud fra disse samlinger kan man let fylde det blanke Fyn (og småøerne sydfor) ud med udtaler af *dej*, som det er gjort på kortet side 9; at Jylland så er ladet blank her, kan være et elskværdigt drilleri til de selvbevidste jyder.

På Institut for Dansk Dialektforskning arbejder man på at redigere og udgive en ordbog over ømålene, og det er artikler fra denne ordbog, jeg vil præsentere i det følgende. I Ømålsordbogen beskrives dialekterne på Sjælland, Fyn, Lolland-Falster og de omliggende mindre øer. Både “ord” og “sag” får en grundig behandling. Ordbogen indeholder ikke alene oplysninger om ordenes udtale, bøjning, betyd-

dej s.

ning og brug, men også udførlige beskrivelser af mange af de redskaber og arbejdsgange, som hørte til ældre tiders bonde-, fisker- og håndværkerkultur. Under *drivgarn* finder man fx en skildring af drivgarnsfiskeriet, med brug af fiskernes egen terminologi (*drive efter sild, bæltsbåd, garnlænke* eller *-længde, drivtov, kølgarn, rumpegarn* osv.), og under *binde* er der saglige afsnit om at binde neg, at binde fiskegarn og at binde i betydningen ‘strikke’. Tidsmæssigt dækker ordbogen en periode på ca. 200 år, med tyngdepunkt i tiden 1850-1920.

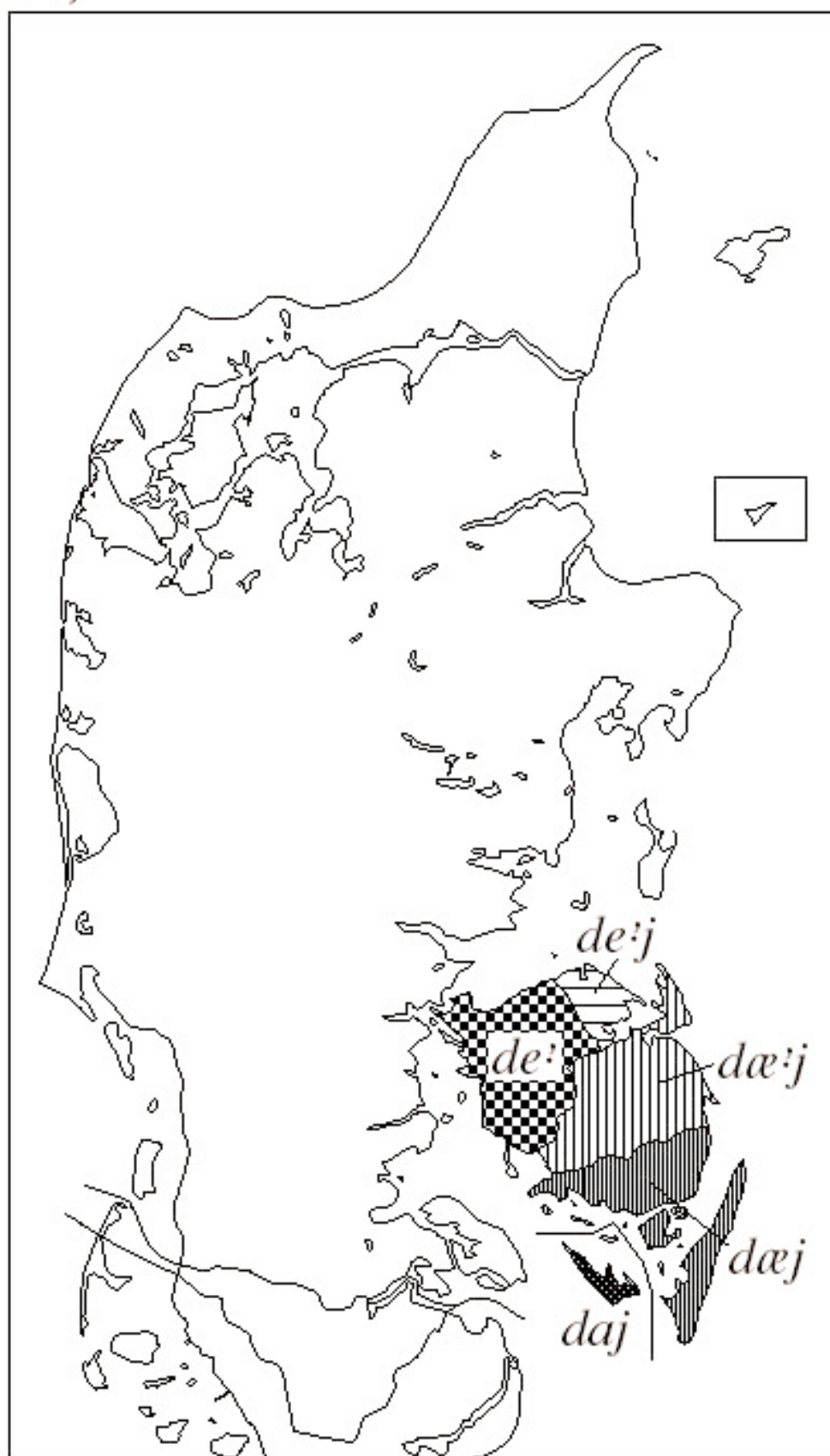
Redaktionen af Ømålsordbogen er kommet til ordet *gud*. Men til ære for de jyske læsere af Ord og Sag har jeg valgt at springe længere hen i alfabetet, til ordet *jyde*. Jeg har redigeret artiklerne *jyde* og *jysk* og sammensætninger med *jyde-*, og nogle af artiklerne er gengivet side 19-22 (med enkelte forklaringer i højre spalte). Vi skal nu se nærmere på, hvad Ømålsordbogen har at sige om jyderne. Hvilken rolle har jyderne spillet for øboerne?

Jyde og jyllænder

Jyde er den gamle betegnelse for en person fra Jylland, i middelalderen skrives det *iutæ*. Oprindelsen til ordet er omdiskuteret, og den behandles ikke i Ømålsordbogen. Der bringer vi kun etymologier til de ord, der ikke findes i Ordbog over det Danske Sprog (ODS). Ordet *jyde* indgår som 1. led i navnet *Jylland*, olddansk *Iutland*. Landet har altså navn efter sine indbyggere. Men ud fra navnet *Jylland* har man dannet et nyt indbyggernavn, *jyllænder*. En *jyllænder* er en person, der bor i *Jylland*, svarende til, at en *sjællænder* er en person, der bor på *Sjælland*, og en *lollænder* en person, der bor på *Lolland*. Artiklen *jyllænder* er ikke medtaget nedenfor, men ordet er optegnet på Sjælland, Lolland, Fyn og Ærø, med bemærkninger som “ældre”, “brugt af de gamle”.

Ligesom andre indbyggernavne er *jyde* maskulinum. I ømålene (undtagen ærøsk og yngre sjællandsk) har man bevaret det gamle nordiske system, hvor substantiverne (navneordene) har 3 køn: maskulinum, femininum og neutrum (intetkøn). På Langeland hedder det fx. *i kat, en kownæ, et lq:m* en kat, en kone, et lam, og i bestemt form *kati,*

dej s.

kownən, lɑːmæt. Man siger *i kat* både om en hankat og en hunkat. Men man kan ikke få sig selv til at sige *i jy* om en kvinde. Enten vælger man et andet ord eller udtryk, eller også bruger man femininums form. Det hedder altså *hɑ æ i jy* han er en jyde, men *hans kownə æ en jy* hans kone er en jyde, og *ham jy i* ham jyden, men *heː jy ən* hende jyden. Se citaterne side 19.

På samme side ser man, at *Jyde* kan bruges som tilnavn til tilflyttede jyder (*Ole Jyde* og *Jyde-Else*), og at en jyde i daglig tale kan omtales som *Jyden*. Det er der intet overraskende i. Også navne som *Søren Lollik* og *Thorvald Fynbo* er almindelige, og mangen en bornholmer må på Øerne finde sig i at blive omtalt som *Bornholmeren*.

Der bor en gyde omme i den jyde

På Øerne har ord som *gøre, gerne, gyde* og *gilde* tidligere været udtalt med *j-*. Denne udtale kan stadig høres på Møn, Lolland-Falster og de sydfynske øer, og der er rester af den på Sjælland og Fyn, især i de sydlige egne. Under påvirkning fra rigsdansk begyndte man imidlertid at erstatte *j-* med *g-*, tidligst på Sjælland og Fyn, og i nogle tilfælde gjorde man det også i de oprindelige *j-*ord: Ligesom *järnə* (gerne) blev til *gärnə*, kunne *jär'n* (jern) blive til *gär'n*. Og ligesom *jy* (gyde) blev til *gy*, kunde også *jy* (jyde) blive til *gy*. Formen med *g-* er optegnet på både Fyn og Langeland, og jeg har selv talt med en gammel langelænder, der skiftevis kaldte jyderne for *jy'ər* og *gy'ər*. Ordspillet *der bor en gyde omme i den jyde* lå næsten i luften. (Se side 20).

.. sagde jyden

Jyden optræder som den enfoldige hovedperson i en række små "historier" med fast opbygning: *Det lærer dog, sagde Jyden, han stod bag en gjærdestaver* (se side 19-20). Historier af denne type regner man traditionelt til ordsprogene, men egentlig udgør de en lille genre for sig selv. De kaldes undertiden for wellerismer – efter Charles Dickens per-

son, tjeneren Sam Weller, og hans fader, dagvognskusken Tony Weller, der bruger dem hyppigt.¹

Det kan vist ikke undre nogen, at øboerne har ordsprog og talemåder om jyderne, og heller ikke, at de som regel ikke er særlig smigrende. Det er almindeligt, at man gør grin med “de andre”. *En lollik og en lort, er lige snart gjort*, siger man på Falster. *En falstring og en ski(d), er lige snart forbi*, svarer man på Lolland. Faktisk er det forbløffende, så få ordsprog og talemåder der er om jyderne.

Kvabjyder, jydekvabber og andre sære fisk

Nedsættende betegnelser for jyder er heller ikke hyppige i Ømålsordbogen. Ganske vist siger fynboen ifølge Kristensens Ordsprog, at der er syv slags jyder: “Kronjyder, Kvabjyder, Flynderjyder, Torskjyder, Træskojyder, Fnatjyder og Molboer”.² Men af de nedsættende navne er det kun *kvabjyder*, der findes i ordbogens samlinger. *Kvabjyder* er optegnet spredt på Øerne. Det bruges om jyder, “der snakker ravjysk”, “så man ikke kan forstå dem”. *Kvab* kendes fra *kvabtorsk*, *ålekvabbe* og *kvabset*, om noget der er bævrede eller fedt af konsistens, men i ordet *kvabjyde* er *kvab* snarest brugt om noget lydligt. I ODS har man et verbum *kvabbe*, der kan betyde “give en dump, klaskende ell. svuppende lyd”, og på Fyn kan *kvabbe* betyde “mukke, brokke sig, tale mut eller studs”. Det er formentlig dette, der har givet navn til jyderne. “De kan ikke synge som fynboerne, men kører frem ad en skærvebelagt vej”, skriver en sydfynbo. “*Kvabbe* betyder tale mut, med stød. Fynboerne siger, at jyderne *kvabber* og kalder dem undertiden *jydekvabber*”, skriver en anden.

I det sidste citat er *kvabjyder* vendt om til *jydekvabber*. Formentlig er der her tale om et lille ordspil på *ålekvabber*, men omvendte sammensætninger er iøvrigt ikke helt ualmindelige i dialekterne.³

¹ Se Iver Kjær: *Wellerisme* (i: *80 Ord til Christian Lisse* (1992) s.125-129).

² Evald Tang Kristensen: *Danske ordsprog og mundheld* (1890) s. 495, nr. 435.

³ Se Kristen Møller: *Konverterede sammensætninger* (i: *Dialektstudier* 4 (1977) s. 110-160.

Jydekvabber er altså ikke fisk, men mennesker. Til gengæld er *jydekællinger* ikke mennesker, men fisk. Ordet *jydekælling* bruges om fisken hå-ising (sjældnere om ising) og findes allerede i Videnskaberne Selskabs Ordbog (VSO) fra 1820. Ordet er især optegnet hos Øresundsfiskerne, både de sjællandske og de skånske. I stedet for *jydekælling* kunne man også sige *jydekone*, *jydemær* og *jydetunge* (se artiklerne s. 21-22).

Kilderne siger ikke noget om, hvordan hå-isingen har fået navnet *jydekælling*. Fisken er ret værdiløs som spisefisk, og en enkelt kilde nævner, at den altid er fuld af rogn. Navnet er utvivlsomt ment som skældsord, men hvorfor har man netop valgt et skældsord med *jyde*-? Det har jeg ingen forklaring på.

Lige så lidt kan jeg forklare, hvorfor gule ål i Dragør blev kaldt *jydeål* eller *jyder*. Måske har man brugt *jyde*- som almindeligt udtryk for ringeagt.

En rigtig jydæløgn

“Efter gammel Skik lastede man Jyderne for deres Fattigdom og Urenlighed. Det hed sig, at naar Jyderne bryggede Øl .. hængte de en Pose Humle og en Pose Malt ud i Midten af Gadekæret. Til daglig tog man inde ved Bredden; men kom der fremmede, tog man ude ved Siden af Poserne. Det hed sig ogsaa om Jyderne, at de var slemme til at prale. De gamle fortalte, at alle de Jyder som kom herover som Soldater i Krigsaarene, sagde, at de var Gaardmandssønner. Men saa kunde det ske, at de i Fuldskab lod hinanden høre, at de tre Længer af “Gaarden” var Tornegærder. Man gik ud fra, at alle Jyder var lusede, og man talte om de store *Jydelus*. Man talte ogsaa om *Jydeskab* eller *Jydefnat*. Men i løbet af 1890’erne fik man paa Vestfyn en anden Opfattelse af Jyderne. Der kom en Mængde Jyder til Fyn, de fleste som Tjenestefolk.” Således skriver en vestfyntsk lærer i 1936.⁴

I ordbogen medtager vi kun det, der har knyttet bestemte ord eller vendinger til sig, og i dette tilfælde er det kun *jydefnat*, *jydeskab*

⁴ Marius Rasmussen, født 1884 i Kavslunde sogn (IDDs manuskriptsamling, acc.nr.110).

og *fydelus*. Ordene kendes kun fra den ene vestfynske kilde, men *fnat* kan ifølge en anden kilde kaldes for *jysk liberi*⁵, og *fnatjyder* var én af de 7 slags jyder, der nævnes i Kristensens Ordsprog.

“Det hed sig om Jyderne, at de var slemme til at prale”, skriver fynboen ovenfor. Det hed sig også, at de var slemme til at lyve. *Han lyver så stærkt som nogen jyde* og *Det var en rigtig fydeløgn*, sagde man på Øerne. (Se artiklen *fydeløgn* s. 21).

En *fydeløgn* er en grov løgn. Ordet er optegnet spredt på Øerne, og findes allerede i 1688 hos Peder Syv, der dog retter det til *fydeløgn*, “thi Jyderne (dvs. jyderne) have uskyldigen hørd ilde for løgn”.⁶ Heller ikke Feilberg bryder sig om jydernes ry for løgnagtighed, og under ordet *løgn* skriver han: “den Lyst, Jyden har til at fortælle en god historie, kan måske have givet anledning til udtrykket: *en rigtig fydelögn*” (med henvisning til Højskolebladet 1887).⁷

Hvordan begrebet *fydeløgn* er opstået, fortaber sig i det dunkle. Men i de mange år, det har eksisteret, har det været med til at danne øboernes billede af jyderne. Først da man fik mere kontakt mellem landsdelene, og jyderne “indvandrede” i større mængde, fik man et sandere billede af dem. Ord kan være både vildledende og skadelige.

Uldjyder og jydepottemænd

De jyder, man kendte før den store “indvandring”, var enkelte tilflyttere samt soldater og handelsmænd. De omvandrede *uldjyder* (*hosejyder*, *hosekræmmere*, *uldkræmmere*, *jydekræmmere*) var kendt overalt på Øerne, og i Strøby kro på Stevns havde man ligefrem et kammer, der blev kaldt *Jydekammeret*, fordi de plejede at overnatte der.

Jydepottemændene (eller blot *pottemændene*) omtales især i de fynske optegnelser, men de sorte *jydepotter* af uglaseret ler var kendt overalt på Øerne. De blev brugt til mælkekar, kogekar og meget andet, og de var bedre end de gamle jerngryder, for “de blånede ikke

⁵ Tang Kristensen: *Danske Ordsprog og Mundheld* (1890) s. 495, nr. 438.

⁶ Peder Syv: *Almindelige Danske Ordsproge* 2 (1688) s. 184.

⁷ H.F. Feilberg: *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål*. 1886-1914.

maden”.⁸ De gik først af brug, da man fik emaljerede gryder. “Pottemænd kom endnu i 1890’erne til Fyn og havde endnu enkelte af de gammeldags *Jydepotter* med; de kørte med stiv Vogn (dvs. uaffjedret vogn) med Lervarerne pakket ned i Halm, og de maatte køre meget langsomt”, skriver en fynbo, og andre fynboer fortæller, at pottemændene også havde lyngkoste med på vognen.

En tredje type af handelsmænd var de jyder, der kom drivende med store flokke af gæs og lam, som de solgte rundt omkring i landsbyerne “til hvem der ville købe”. De omtales dog kun fra Vestfyn. (Se artiklen *jydelam* s. 21).

Hvad enten de var uldkræmmere, pottemænd eller lammedrivere, så måtte jyderne sejle over Lillebælt med vogne og varer. Hvordan det gik for sig, har vi desværre ingen skildringer af.

Jyder er andet end Jyder

De *jyder*, som øboen kendte bedst og holdt mest af, var i mange tilfælde et par heste (jf. s. 20). En *jysk hest* er ifølge Landbrugets Ordbog (2. udgave 1919) ikke en egentlig hesterace, men derimod en særlig type hest, som er fremavlet i Jylland. Jyske heste blev brugt som arbejdsheste overalt på Øerne, og de blev gerne kaldt *jyder*. At *jyder* bruges om både mennesker og dyr, er ikke ment som en fornærmelse. Det gælder jo også *belgiere*, *islændere* og *russere*. Og *bornholmere* kan som bekendt være ure.

Franske, danske og jyske træsko

I gamle dage gik man i træsko, der var lavet helt af træ, undertiden med kramper af metal over vristen. Det var den slags, Klods-Hans brugte. Man forstår godt, at det var en hel “begivenhed”, da man begyndte at få træsko med overdel af læder. Det kunne enten være en læderpol-

⁸ Karoline Graves: *Ved Halleby Aa* (1921) s. 223.

string over vristen eller en hel overdel af læder. Ifølge et par fynske optegnelser kom de nye træsko frem i anden halvdel af 1800-tallet, og allerede omkring 1900 blev de gamle træsko af træ kun brugt “af enkelte gamle mænd”.

De nye træsko med overdel helt af læder kaldte man for *franske træsko* eller på Lolland-Falster for *polkatræsko*. De gamle trætræsko hed så *danske træsko*. På Fyn og de sydfynske øer kunne de gamle træsko også kaldes *jydetræsko* (se artiklen s. 22), og på Lolland-Falster *jyske træsko* eller (lidt spøgende) *jydepotter*.

De nye træsko med læderpude over vristen fik flere navne. Man kunne kalde dem *halvfranske* eller *halvlæders*, men det almindelige var, at man på Sjælland kaldte dem *basartræsko* eller *franske træsko* (altså ligesom træskoene med hel læderoverdel), mens man på Fyn og på Lolland-Falster kaldte dem for *jydetræsko* og *jydepotter* (ligesom træskoene helt af træ). Enkelte steder på Sjælland hed de *jydebumper*: “Den arme dreng, han har jo ikke andet end et par jydebumper”. Uanset navnet blev de lavet af lokale træskomænd.

Kilderne forklarer ikke, hvorfor træskoene blev kaldt *jydetræsko*. Tilsyneladende er der ikke tale om en bestemt type af træsko, af jysk oprindelse (fra *træskojydernes* egn ved Silkeborg).⁹ Måske fandt man på navnet, dengang træsko af træ var ved at være umoderne. Hvis det er tilfældet, så er ordet et vidnesbyrd om, at man opfattede Jylland som et gammeldags land, hvor man endnu gik med halm i træskoene.

Jyderne som foregangsmænd

Men jyderne var slet ikke så gammeldags. På nogen områder var de tværtimod forud for øboerne, og at dømme efter sproget var der en hel del, fynboerne lærte af jyderne.

Når græsset skulle slås, brugte man en le med to “håndtag”, hvad enten man var jøde eller fynbo. Det nederste havde form som en lige

⁹ Ordet *træskojyder* er nævnt blandt de 7 slags jyder i Tang Kristensens ordsprog. Det findes ikke i Ømålsordbogens samlinger, men derimod i Jysk Ordbogs samlinger, hvor det bruges om de jyder, der fremstillede træsko. Ordet kunne ifølge ODS også bruges som skældsord.

eller let buet gren. Det kaldte man en *knag* (udtalt med hårdt g). Det øverste var derimod formet som en gren med et håndtag på tværs, og det kaldte man en *krykke*. Selve leskaftet hed en *slåstage*, og hele le-tøjet et *slåtøj*.

I nyere tid begyndte man imidlertid at bruge slåstager med to knagge. På Fyn kaldte man dem *jydestager* eller (sjældnere) *tyskerstager*, og slåtøjene tilsvarende *jydetøj* (se artiklerne *jydestage* og *jydetøj* s. 22).

Her er *jyde-* ikke brugt nedsættende, tværtimod. Fynboerne må have lært at bruge de nye typer slåtøj af jyderne, enten af jyske tjenestefolk eller af fynboer, der tjente i Jylland. Ifølge et par vestfynske kilder blev *jydestagerne* først almindelige omkring 1880-90.

Når kornet skulle bindes i neg, brugte man en lok af kornet som bånd. Men hvis kornet ikke var langt nok – og det var byggen og havren ikke – så måtte man enten bruge halmbånd, som man havde snoet i forvejen, eller også måtte man tage et knippe rughalm med i marken til at binde med. Begge dele var besværligt. Det var derfor et fremskridt, da man fandt på at lave et bånd af det korte korn ved at slå to lokker om hinanden og “låse” dem. Det kaldte man *låsebånd*, *tysk bånd* eller *jydebånd*. Navnet *jydebånd* blev brugt på Fyn og viser endnu engang, at fynboerne har taget ved lære af jyderne. Det skete igen omkring 1875-1890.

Fra Sjælland har vi ordet *jydespade* om en særlig slags tørvespade, men bortset herfra viser sjællændernes ordforråd ikke noget om, hvad de har lært af jyderne. Men en nordsjællandsk husmand, der tjente på Horsens-egnen først i 20'erne, indrømmer, at der var meget at lære: “De drev det faktisk bedre end vi gør her på Sjælland. ... I og for sig var de dengang en tand dygtigere, end de er her. At der så var noget, inte man kunne lide –. De stillede store fordringer til arbejdskraften, men man må jo bøje sig for, at det var dygtige folk. De stod foran sjællænderne – dengang. Hvad de gør i dag, kender jeg inte.”¹⁰

¹⁰ IDD bånd nr. P 1230, indtalt af Kristian Jensen, Gilleleje sogn.

Jysk på næsen

En gammel langelandsk kone, født 1876, fortæller om, hvordan karle og piger arrangerede *danseballer* i hendes ungdom: “Herrerne kom med kaffebønner, og så fik de en snaps, når vi spiste. Når vi havde halvdanset, så fik vi det. Og hvad vi levnede, det gemte den kone vi var hos. ... Så fik vi det om onsdagen, når vi skulle gøre regnskab. Så skulle vi damer møde igen. Og så dansede vi lige til om morgningen, til vi skulle på arbejde. ... Og vi ville gerne have den gamle Jakob Stovegård (til at spille). For han gik imellem os og dansede og spillede og sang.” – “Hvad dansede I?” – “Alle slags. Wienervals, polka, tre-trins hopsa, *jysk på næsen* og russisk polka og mazurka og nummer tolv og francæserne.”¹¹

At dømme efter ordbogens samlinger har *jysk på næsen* været en meget populær dans, som man har danset overalt på Fyn, Tåsinge og Langeland, og også enkelte steder på Sjælland og Falster. Andre steder har dansen haft andre navne. Navnet er en forvanskning af *jysk polonæse*, men dansen er en slags vals.

Pardanse som valsen kom til Danmark omkring år 1800. I anden halvdel af århundredet fik man danselærere og danseskoler på landet, men inden da kunne man bl.a. lære de nye danse af soldaterne: “Efter år 1806 begyndte man med Valserne og andre nymodens, kunstige danse .. som lærtes af soldaterne, der havde været i Holsten”, skriver en sønderjysk lærer i 1844.¹² Men det varede flere år, før dansene nåede til Sjælland: “Den første Begyndelse til Runddansene kom i Krigens Tid (1864), da Soldaterne kom i Indkvartering på denne af-sides Egn (Kalundborg-egnen).”¹³ Ifølge Ømålsordbogens kilder dansede man *jysk på næsen* så tidligt som i 1850’erne på Østsjælland og Falster.

Man kunne også danse *fydevals* og *den jyske fornøjelse*, og hvis man foretrak kortspil frem for dans, så kunne man fornøje sig med at spille *fyde-Mette* eller *jysk firkort*. De to kortspil blev spillet på Sjælland.

¹¹ IDD bånd nr. 1224, indtalt af Marie Bøgh Kristiansen, Magleby sogn.

¹² Citeret efter Grüner-Nielsen: *Folkelig Vals* (1920).

¹³ Anton Nielsen: *Gamle Nielsen. En kulturhistorisk selvbiografi fra 1799 til 1888* (1888) s. 17.

Jyder og øboer

Gammelt og nyt lever side om side i Ømålsordbogen – ligesom det gjorde i datidens landsbysamfund, i perioden 1850-1920. Det gamle fællesskab forsvandt, men blev erstattet af nye former for fællesskab: religiøse og politiske forsamlinger, højskoler og andelsforeninger, skytte- og gymnastikforeninger mm. Aviserne vandt udbredelse, jernbanerne blev bygget, og der blev mere kontakt mellem landsdelene. Øboerne lærte at danse *jysk på næsen* og at bruge *jydestage* og *jydebånd* (og slåmaskine og aflægger), og jyderne kom ikke længere kun som *uldjyder* og *jydepottemænd*, men også som tjenestefolk. De tider var snart forbi, hvor øboerne kunne bilde sig ind, at jyderne var fulde af løgn og gik i gammeldags *jydetræsko*. – Og dog gør øboerne stadig, hvad de kan, for at holde liv i tanken om “det mørke Jylland”.

Men hvad mente jyderne om øboerne i gamle dage? Hvilke ord-sprog havde de om fynboerne, og hvad lærte de af sjællænderne? Det må vi vente med at få at vide, til *Jysk Ordbog* når til *fynbo*, *sjællænder* og de andre navne på øboer.

Udsnit af Ømålsordbogen

gyde s m, dog f om kvinde, > c S, c Æ

[jy(·)ð·] Am(Drag), S(alm), sFa(alm), [jy·ə] øS(Hårl), øM, nFa, L(alm), øF, sF, T, Lgl, Æ(alm, m acc 1 Marst); [ˈjyj, ˈjøj] øF(Bræ), vF(alm, jf FØF:79f), [jyj·] vF(Søs, Br), [jøj·] øF(NBr); *jywoðə* nvS(Sejr Thorsen.SS:331); med falsk restitution: [gy·ə] sF(Åstr, Eg, Sven), Lgl(Tryg), [gjy·ə] sF(Vejst), skrevet *gyde* sF(Kv), *gyde* øF(Ri, i remse, jf ndf). – Pl:-r.

–1) person fra Jylland Ø(alm, LollO, LglO): [mæn ˈjøsəs ā ˈfa:ɹ (fader) i:n ˈjy·] (sagt til præsten af en mand der lige har talt ondt om jyderne) M(Keld), [pas pɛ:z ham / de i:j· jy·] sF(Gudb), [hans ˈkown· æ:n ˈjy·] hans kone er en gyde L(Fuglse), jf *en* II.1.2; [he: jy:n] hende gyden Lgl(Mglb) || bsg *gyden* br med overgang til personnavn: *ind til Gydens* Fa(NAls), *Ane Gydens* (gift med en gyde) vF(Br), *Gydens Larus* (søn af en gyde) vF(Kavs) || *Gyde* br som tilnavn: [owlə ˈjyj] øF(Bræ), "der var mange gyder som hestgardere på Møn under englænderkrigen, mange af dem blev herovre, de blev altid kaldt [mas ˈjy / hans ˈjy / ped:ɹ ˈjy·] osv" M(Mglb); [ˈjy·ælsə] L(To) || i ordspr og talem: [vi æ alə jy·ər fa vaˈhærə] L(To LollO); *det var nok en gyde som kørte vild* "siger man når det rumler i maven" vF(Barl); *han lyver så stærkt som nogen Gyde* S(Krist.Ordspr:495 nr 441), jf *gydeløgn*; *gyder, jøder og gråspurve findes over hele verden* vF(Kavs), *Gyder, Jøder og gråspurve det er nogle slemme fugle* sF(Hsl Krist.Ordspr:147 nr 3930, jf 487 nr 278); [ˈsɪːz ˈsow ˈsə ˈjy·iŋ / han ˈriːzð på ˈgɔlˈdiŋ] se so, sagde gyden, han red på galten øS(Hårl, jf Krist.Ordspr:461 nr 1106); *Det lær*

m=maskulinum

f=femininum

c=commune

(fælleskøn)

Ø=Øerne

alm=almindeligt

M=Møn

sF=Sydfyn

L=Lolland

Lgl=Langeland

Fa=Falster

br=brugt

ordspr=ordsprog

talem=talemåder

Udsnit af Ømålsordbogen

dog, sagde Jyden, han stod bag en gjærdestaver sF(Kv Krist.Ordspr: 462 nr 1110); Kom nu med fisken, sagde Jyden, da han havde spist den som plukkefisk S(Krist.Ordspr:462 nr 1113); Hvor der er røg, må også være ild, sagde Jyden, han tændte sin pipe ved en gåselort øF(NLynd); De wo jæn, sa' Jyden, han kom to (Snapse) i nvS(Ods hrd JKamp.S); "rør å'm, æ ba'en, kattē ha gjo'r i væljen", sæjer jyyjerne rør om, æ barn, katten har gjort i vællingen, siger jyderne vF(Kavs); jf videre Krist.Ordspr: 495f og jf u *dansker* || i rim og remser: [ljl' pæ jøj / rä' öwu'n sløj] lille Per Jyde, rendte over en slyde vF(Ørst); Da Jyden så vibens top, da fored han høet op .. F(Skattegr.1889.2:180); der bor en gyde omme i jyden øF(Ri), tilsv F(Skattegr.1884.1:152), med ordspil (idet *gyde* har en ældre udtale med *j*, og *jyde* stedvis en yngre udtale med *g*) || i legeudtryk: pule en jyde dss *krænge en* → *ugle*, en behændighedsleg (hvori man støder med bagdelen) nvS(Re) || hertil *hose-*, *kalundborg-*, *kvab-*, *middelfart-*, *sønder-*, *uldjyde*; *jydebånd*, *-fnat*, *-løgn*, *-potte*, *-stage*, *-tamp*, *-træsko*, *-tøj* mfl.

-2) om dyr ell ting fra Jylland. -2.1) om en type (arbejds)hest fremavlet i Jylland (jf Landb-O u *Jydsk Hest*) Ø(vist alm): [jy'i gø'ær gad fa plo'wi] jyden går godt for ploven øF(Dlb), *jeg blev ked af de* [jy'ðu], *de var alt for sene* nS(Græst); jf *jydehest*, -*jysk hest*. -2.2) om gul ål, *jydeål* Am(Drag). -2.3) om en art oldenborre, *brandenborre* vF(Br) || i forb blind jyde om forsk insekter af klægfamilien nS(LLy), S(VSjæll JKamp.DFt:67), Fa(Kalk.1:219), jf u *blind* 1. -2.4) (spøg.) om *jydetræsko* svS(Førs), L(Hors).

S=Sjælland

nvS=

Nordvestsjælland

F=Fyn

vist alm =

vist almindeligt

Udsnit af Ømålsordbogen

- fydebånd** s – dss → *tysk bånd* (ved binding af neg) øF(Revn, Ås, NBr), vF(Lu, Hårs, Søs, Br), sF(Brud); jf *fydeknude*, *-lås*.
- fydefnat** s – (neds) om hudsygdommen *fnat* (frembragt af mider) vF(Kavs); jf *fydelus*, *-skab*. neds=
nedsættende
- fydekone** s – (fiskerspr) dss *fydekælling* nS(Torup <Halsnæs> Fiskeritid.1882:118); jf ODS.
- fydekræmmer** s – omvandrende kræmmer fra Jylland vF(Søs); jf *hose-*, *uldkræmmer*..
- fydekælling** s – (fiskerspr) fladfisken hå-ising (sjæld ising) nS(Skovs, Tårb NTFisk.1:315, Ved, Hum, Gill DaFiskeritid.1959:26, NSjæll Krøyer.-2:361), nvS(Egeb <Sidinge>, Odd); jf *fydekone*, *-mær*, *-tunge*; jf Kornhall:101. fiskerspr=
fiskersprog
- fydelam** s – lam fra Jylland (vist lam af racen hedefår) vF(Kavs, Br, Asp, Flem): "de kom drivende med [*jøjla₆'m·nə*] i store flokke som de solgte rundt om til hvem der ville købe; de var små og blev brugt til slagtning" vF(Br).
- fydelus** s – "tidligere hed det sig, at alle fyder var lusede, og man talte om de store *fydelus*" vF(Kavs); jf *fydefnat*, *-skab*.
- fydeløgn** s – om en grov løgn L(ØLoll Tryde.S, To LollO, MLoll), F(spor opt), T(Tås), Lgl(SLgl): [*de vå'n råjda jøjlø'n*] vF(Flem), *det er en god fydeløgn* vF(Hårs); jf ODS og Feilb. u *løgn*.
- Fyde-Mette** s – navn på kortspil, dss *jyske* → *Mette* nvS(Hag).
- fydemær** s – (fiskerspr) dss *fydekælling* øF(Kert).
- fydepottemand** s – mand der kører rundt og sælger *fydepotter* vF(spor opt): "det var et gammelt mundheld, at arbejdet for en god gærdekarl kunne lide fremad *lige så rask som en fydepottemand kørte*" vF(Heln); jf *pottemand*. vF=Vestfyn
spor opt=
sporadisk
optegnet

Udsnit af Ømålsordbogen

- fydeskab** s - (neds) om hudsygdommen *skab* (fremkaldt af mider) vF(Kavs); jf *jydefnat*, *-lus*. neds=
nedsættende
- fydespade** s - om *vingespade* til tørvegravning nS(Sno).
- fydestage** s - *slåstage* med to knagge (mods den ældre type med en knag og en krykke) øF(Bov), vF(Kavs); jf *dansk-*, *tysk(er)stage*, *fydedrag*, *-stang*. mods=modsat
- fydetræsko** s - om træsko helt af træ (med træ op over vristen og ofte med opadbøjet, spids snude) øS(Str), sS(VordLd, Ørs, Jung), F, Lgl(alm): "de gamle ville helst gå med *jyjtrais*sker; ved 1900 brugtes de kun af enkelte gamle mænd" vF(Kavs) || om (nyere) træsko med læder(pude) over vristen øS(Ters), svS(Fyr, Førs), F, T, Lgl(alm), Æ(Rise, Marst): "Kristian Træskomand .. født 1861 fortæller om, hvilken Begivenhed det var, da man .. begyndte at faa Træsko med Læder paa, de saakaldte *Jydetræsko*" øF(Agdr FyHj.1928:183) || jf *basartræsko*, → *dansk træsko*, → *fransk træsko* (1), *fydebumper*, *fydepotte* (2), → *jysk træsko*.
- fydetunge** s - (fiskerspr) dss *fydekælling* nS-(Krøyer.2:361).
- fydetøj** s - *slåtøj* og *mejetøj* med to knagge (mods den ældre type med en knag og en krykke) vF(nordl del alm); jf *danskertøj*, → *tysk tøj*.
- fydevals** s - en pardans øF(Hindsholm GI Danse-Fyn:30), T(Tås, HUss.MSFS:273); jf → *jysk vals*..
- fydeål** s - om ål fanget i Lillebælt vF(Hårs, jf CReimer.NB:95); om store ål (mods de små fra Odense Fjord) vF(Lu) || om gule ål "der er blevet seende" Am(Drag). Am=Amager

Vidar Reinhammar:

Sprogkontakt i Sydvestskandinavian ¹

Dansk og svensk udgår fra et fælles oldsprøg og er altså nært beslægtede med hinanden. Oldsproget – der jo selvsagt var et talesprog – er i historiens løb spaltet i en mængde danske hhv. svenske dialekter. Af dialekterne og ved siden af disse har dansk og svensk skriftsprog og siden rigstalesprog udviklet sig. Dansk og svensk skriftsprog er ganske vist forskellige, men forskellene mellem dem er relativt små sammenlignet med dialekterne. Det beror på, at skriftsprogene er bundne af en norm og således af karakter konservative. Det har medført, at de to skriftsprog ikke med tiden har fjernet sig alt for meget fra hinanden.

Selv dialekterne er normbundne – ellers ville der ikke kunne eksistere klart afgrænsede dialekter. Men dialekterne er næsten udelukkende talesprog, og deres normsystem er ikke særlig stabilt, eftersom det ikke beskyttes af et skriftsprog. Det herskende skriftsprogs magt viser sig i, at danske hhv. svenske skriftsprogsnormer i det mindste de sidste hundrede år har påvirket dialekternes system og har ført til, at dialekterne udjævnes i retning mod rigssprogene.

Det gamle norske sprog udgik fra samme oldsprøg som dansk og svensk. De sproglige forhold i det nuværende Norge er mere

¹ Artiklen (incl. citaterne heri) er oversat til dansk af Ove Rasmussen.

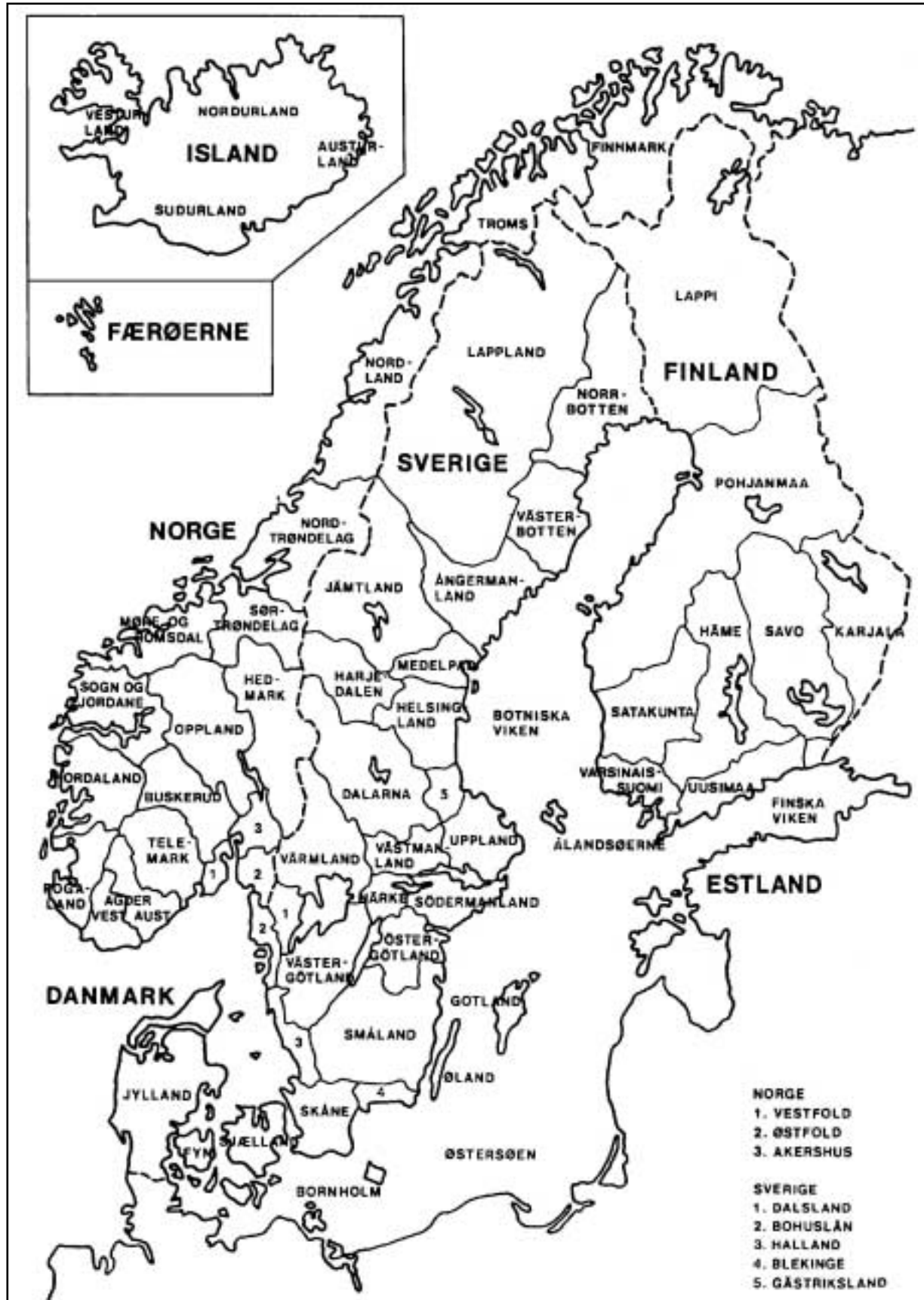
komplicerede, beroende på at landet længe var lydrike under Danmark. Det gamle norske skriftsprog blev allerede i middelalderen erstattet med dansk. Fra dette skriftsprog og fra danske embedsmænds og købmænds talesprog blev mange danske ord optaget i norsk talesprog.

Med tiden udviklede der sig – fremfor alt i det sydøstlige Norge – på grundlag af dansk skriftsprog og norsk talesprog et rigssprog, det som nu kaldes bokmål, en betegnelse som vel angiver, at det især drejer sig om et skriftsprog med betydelig afvigelse fra talesproget. Af det gammelnorske sprog udviklede der sig en række dialekter, mer eller mindre upåvirkede af dansk talesprog. Ud af disse dialekter voksede der som bekendt side om side med bokmålet et nyt norsk skriftsprog, nynorsken.

Dele af det nuværende Sverige – Skåne, Halland og Blekinge – er gammelt dansk land. Dette forhold afspejler sig også i de nutidige dialekter. På et vigtigt punkt er disse (østdanske) dialekter dog forskellige fra dansk: de har, med undtagelse af et lille område i det sydvestlige Skåne, ikke deltaget i svækkelsen af *a* til *e* i ordenes endelser (sammenlign norsk og svensk *gata* med dansk *gade*). De stemmer i så henseende overens med de gamle svenske nabodialekter. Gotland, som hørte under Danmark i flere hundrede år, har en sådan svækkelse, men den skal næppe ses som et dansk træk; snarest hænger den sammen med lignende forhold i Östergötland på det svenske fastland.

Det danske herredømme har haft en sproglig indflydelse, der i visse henseender strækker sig langt ind på gammelt svensk område. Denne indflydelse, som gennem tiderne har varieret i styrke, beror på forskellige faktorer: politiske, økonomiske, kulturelle. Det centrale Danmark har været et kraftcentrum på lignende måde som Uppland. I Götalands dialekter findes mange eksempler på konkurrence mellem de to magtsfærer.

Især i den såkaldte unionstid blev svensk skriftsprog påvirket af dansk. Mange ord blev indlånt. En del låneord formidledes sandsynligvis gennem dansk fra nedertysk. Selv danske former trængte

Kort over de gamle nordiske landskaber.

ind, fx. *-e* i endelser i stedet for svensk *-a*, men sådanne former blev udrenset, i og med at der udviklede sig svenske skriftnormer, som byggede på såkaldte “*a*-mål” (hvor den ovenfor omtalte svækkelse af *a* til *e* i ordenes endelser ikke havde fundet sted).

I et stort sydvestsvensk område, hovedsagelig i Götaland med et bredt grænsebælte som overgangsområde mod nord, findes der i ordforråd og udtaleformer en mængde træk, der skyldes påvirkning fra dansk. Dette område er påvist og diskuteret af Natan Lindqvist i *Sydvästsverige i språkgeografisk belysning* (1947). Dette arbejde indeholder ca. 120 udbredelseskort over især ord og udtaleformer. Hvordan ordene er blevet spredt har Lindqvist også diskuteret bl.a. i *Ordens vandringssvägar på nordiskt språkområde*.²

Bohuslän var fra tidernes morgen norsk område, men blev svensk i 1658 – samtidig med Skåne, Halland og Blekinge. Frem til den tid havde Kattegat-Skagerak i flere hundrede år været del af et dansk indhav. Kommunikation tværs over vandet eller langs kysterne må antages at have haft stor betydning for spredning af sproglige fænomener.³ Visse sproglige fænomener på Norges sydkyst forklares enklest som spredt direkte dertil fra det nuværende Danmark (Jylland).

For så vidt angår de nordiske dialekters struktur, er vi gennem den videnskabelige litteratur bedst underrettet om lydforholdene. Man kan gennem litteraturen få rede på udbredelsen af sprogtræk som fx “tykt *l*”, bagtunge-*r*, såkaldt palataliserede dentaler (i mange jyske dialekter fx. det *n*, der slutter med en *j*-agtig klang, som i ordet *vand*), endvidere udbredelsen af oprindelige diftonger (i norsk fx. *stein* = sten) hhv. nyudviklede diftonger (i jyske dialekter fx. *stien* = sten), af vokalsvækkelse i ordenes endelser (jf. ovenfor).

Vi er ikke lige så heldigt stillet i spørgsmålet om dialekternes ordforråd og de forskellige ords udbredelse. Store ordbogsarbejder er

² I: Jöran Sahlgren, Nils Ahnlund m.fl.: *Vår hembygd* (1935).

³ Jf. Arne Torp: *Landvikmålet eit norsk skagerakmål* (1986) s. 47.

ganske vist iværksat, men udgivelsen er endnu ikke kommet i gang (Ømålsordbogen), er – i det mindste indtil videre – afbrudt (Jysk Ordbog) eller er netop påbegyndt (Ordbok över Sveriges dialekter, forkortet OSD). Længst er udgivelsen af Ordbok över Finlands svenska folkmål nået (til slutningen af bogstav H). Hertil kommer Norsk Ordbok, som behandler det nynorske rigssprogs og de norske dialekters ordforråd, men hvis materialeunderlag normalt ikke tillader udførlige redegørelser for udbredelsen.

Peter Skautrup har i *Det danske sprogs historie* bd. I (1944, s. 75) beregnet at der sammenlagt findes ca. 2000 usammensatte “fællesnordiske arveord”. De allerfleste af de ord, han der opregner, er hentet fra skriftsproget, men også dialektord medtages, bl.a. en del ord, som også forekommer hos Lindqvist. En systematisk gennemgang af ordforrådet i de nordiske dialekter ville antagelig vise, at antallet af fælles arveord er større, end Skautrup antager.

Natan Lindqvist udførte et pionerarbejde ved systematisk at indsamle oplysninger om udbredelsen af en stor mængde dialektord i det sydlige Sverige og ved at publicere en del af resultatet i *Sydvästsverige i språkgeografisk belysning* – i det følgende forkortet T (= bindet *Text*) hhv. K (= bindet *Kartor*). Med hensyn til materialets geografiske orientering må man beklage, at hans kortlægning gør holdt ved rigsgrænserne mod Danmark og Norge. Om ordenes forekomst i Danmark og/eller Norge giver han i reglen kun summariske oplysninger – efter Feilbergs, Espersens, Aasens eller Ross’ ordbøger; kun enkelte steder er oplysningerne forholdsvis udførlige, fx på K 27 over ord for redskabet en hørbrage, K 62 over betegnelser for avner, småhalm etc., K 393a *stäl(e)*, *stägel* m.fl. (om det nederste lag af kærve i laden, jysk *stejl*), K 436a *tvetola* m.m. (= hermafrodit, jf. da. *tvetulle*).

I værkets titel tales om “sproggeografisk belysning”, men de summariske oplysninger om udbredelsen uden for undersøgelsesområdet er utilstrækkelige til en egentlig sproggeografisk (eller bedre udtrykt: dialektgeografisk) analyse. Vi kan fx ikke drage slutninger om, hvorvidt et bestemt ord er blevet spredt fra Danmark til det (nuværende) Sverige eller omvendt; heller ikke om

forekomsten af et ord, der er afhjemlet et enkelt sted i Norge, og som også findes i dansk, skal forklares som såkaldt relik (levn) eller som indlån fra Danmark.

Lindqvist anlægger sjældent den slags vurderinger. Undtagelsesvis oplyser han i *Ordens vandringsvägar* om ordet *plejl*, at det sikkert via Danmark er indvandret fra det nordlige Tyskland; men for en række andre ord opgives kun, at de genfindes i Norge og Danmark, eller (om en hel del af dem) at de har “direkte modsvarigheder i oldgermanske sprog, især vestgermanske dialekter”.

De af Lindqvist undersøgte ord er dels “nye” ord (novationer), som er blevet spredt fra et centrum, dels gamle ord, som længe har hørt hjemme i området. Lindqvist har ikke med ønskværdig tydelighed skelnet mellem disse to kategorier. Hans interesse synes væsentligst at have været rettet mod en beskrivelse af ordenes spredningsveje. Med det lange tidsperspektiv, han synes at anlægge, betragter han tydeligvis alle de undersøgte ord, selv de allerældste, som oprindeligt hjemmehørende i “et meget gammelt kultur- og sprogområde, som i hovedsagen grupperer sig omkring Kattegat og Skagerak” (*Ordens vandringsvägar*, s. 38f.). Når han taler om gamle sydvestsvenske ord, tager han ikke stilling til spørgsmålet, om disse ord kan antages tidligere at have haft betydeligt større udbredelse, måske til og med have været almindelige i de nordiske sprog eller ligefrem fællesgermanske. Eksempler på sådanne ord er *fjåla* (= stoppe ind eller ned i, især stoppe pølser), *håsa* (= hose, strømpe), *hör* (= planten hør), *(h)ofs* (= tag-skæg, nederste kant af tag), *jordbär* (= jordbær), *vär(e)* (= vædder).⁴

Man kan i Lindqvists ånd se Sydvestskandinavien (det nuværende Danmark, det sydvestlige Götaland og det oprindelige Sydnorge som noget i retning af et sammenhængende kulturområde. Ved kommunikation i vid forstand har sproglige novationer (nye ord eller udtaler) spredt sig fra syd. Men kultur bygger også på en

⁴ Jf. Lennart Moberg i *Svenska Landsmål och svenskt folkliv* (1948) s. 155f.

værdikonservatisme, en fastholden ved ens eget. Konserverende kræfter har virket som en beskyttende mur mod påvirkning udefra. Mange gamle ord etc. er derved bevaret som arkaismer i større eller mindre dele af området.

Denne gamle kulturprovins er forlængst en saga blot. Men sporene efter den findes endnu i dialekterne. Sproglig samhørighed i Sydvestskandinavien, som den viser sig ved fælles bevarede gamle træk, viser jeg nedenfor ved gennemgang af nogle arveord. For at belyse spørgsmålet om sproglig påvirkning fra Danmark, redegør jeg for nogle novationer, som er kommet ind via Danmark eller stammer derfra. Disse novationer begrænser sig ikke altid til det aktuelle sydvestlige område; nogle af de anførte træk har en langt større spredning. Udbredelsen af de behandlede fænomener illustreres i vidt omfang på vedføjede miniaturekort, men i øvrigt henvises læseren til oversigtskortet side 25 over de gamle landsdele i Norden.

De anførte eksempler skal blot betragtes som en udvalgt buket. Emnet kan langt fra behandles udtømmende på den begrænsede plads, der står til rådighed her. Mit materiale er også delvis ufuldstændigt, især hvad angår forholdene i Norge.

Eksempler på fælles arveord

Agern i dansk rigssprog og danske dialekter har iflg. samlingerne i OSD modsvarigheder i de svenske dialekter (i Skåne, Halland, Blekinge og Småland, se OSD *akarn*) og i norske dialekter (i det sydvestlige Norge, jf. Aasen og Ross *aakorn*), men også i vestgermanske sprog og gotisk.⁵ Det er således et fællesgermansk ord og derfor urgammelt. Ordet er formentlig hjemligt i Danmark-Sverige, måske også i Norge, eftersom det findes i oldislandsk.

Det danske *ajle* (med udtaleformer som *ajle*, *alli*, *alle*, *ale*, *åle* = urin af kreaturer (anvendt som gødning); kopis; møddingvand) har stor spredning i dialekterne.⁶ Det er iflg. Kristen Møller

⁵ Jf. Elof Hellquist: *Svensk Etymologisk Ordbok*, artiklen *ollon*.

⁶ *Jysk Ordbog*, I, artiklen *ajle*. – Kristen Møller: *Svineegel* (1974) s. 10ff. samt (især) 20f.

et gammelt germansk ord og har nutidige modsvarigheder i nordtyske, hollandske og engelske dialekter samt i mange nordiske dialekter, nemlig *al*, *äl* og lign. i Norrbotten, Ångermanland samt Österbotten (i Finland; oversigtskortets Pohjanmaa) og *åle* i Norge; desuden i sammensætninger: *alvatten* Södermanland, *koadel* Östergötland, *nötale* Småland.⁷

Til Møllers oplysninger kan føjes: det usammensatte *al* findes iflg. OSD's samlinger også i Södermanland, Medelpad, Jämtland, Västerbotten og Lappland, *ala* i Ångermanland og Västerbotten, *ale* i Småland og Halland. Formen *adel* er kendt som andet sammensætningsled fra ældre tid også fra Skåne.⁸ Fra Norge er ordet – så vidt det ses af trykte kilder – sjældent; det af Møller citerede *åle* er kun afhjemlet fra Romerike (i Hedmark), *ale* alene fra Røros (i Sør-Trøndelag). Ordets samlede udbredelse er vist på kort 1.

I Danmark er ordet via landbrugslitteraturen optaget i rigssproget i den syd- og vestjyske form *ajle*.⁹ Det forklarer vel i det mindste delvis ordets store spredning i danske dialekter. I Sverige og Norge har *al* el. lign. kun levet i dialekterne, uden støtte fra rigssprogene. Det er alligevel bevaret op til vor tid, dels i et større sammenhængende område i det nordlige Sverige, dels mere spredt mod syd.

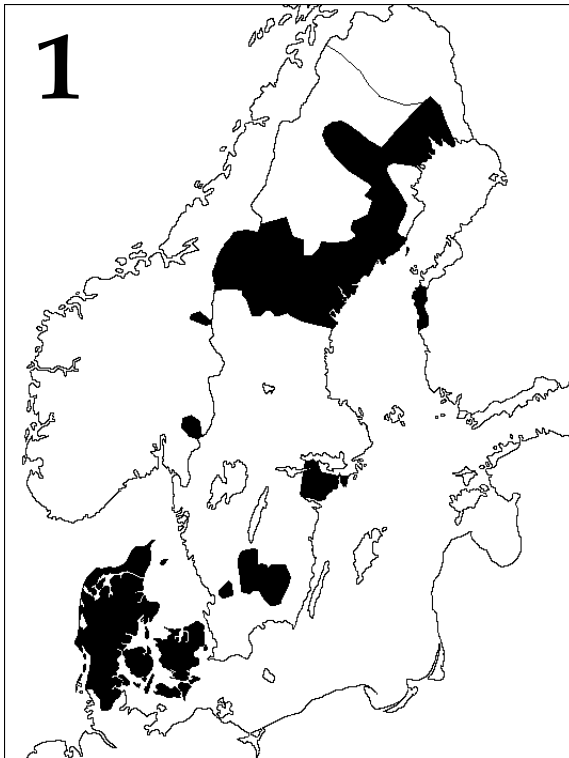
Det sydsvenske *al(e)* el. lign. må i relativt sen tid have haft en geografisk forbindelse med dansk *ajle* etc. og dettes modsvarigheder i nordtyske og hollandske dialekter.

Hofs, *ofs* mv. (= 'tagskæg, nederste kant af tag', med en række udtaleformer, som ikke skal gengives her) findes (iflg. Lindqvist: K 126, T 67f.) i følgende egne af Sverige: dele af Skåne, Halland, Blekinge, det meste af Småland, det sydvestlige Östergötland, Bohuslän, Dalsland, dele af Värmland og Dalarna. Se kort 2. For

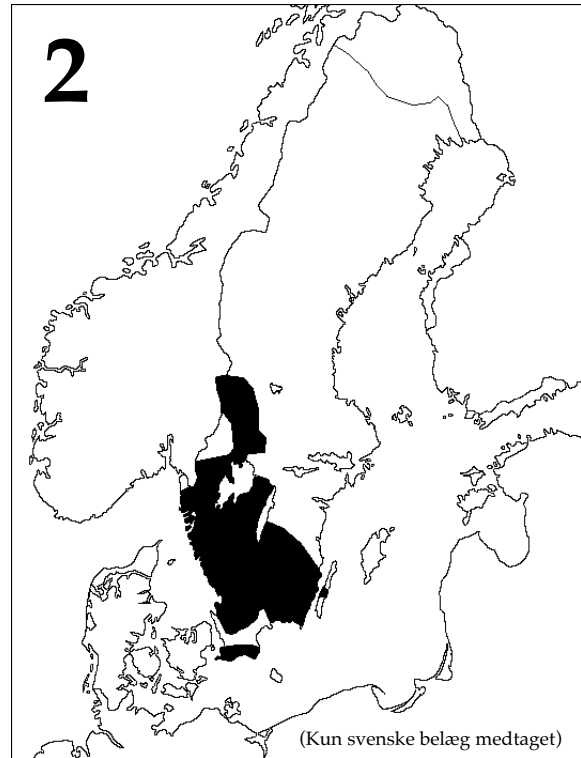
⁷ Møller s. 9f.; jf. Alf Torp: *Nynorsk Etymologisk Ordbok*, artiklen *aale*. – Møller tager fejl, når han identificerer ångermanlandsk *äl* med dansk "ejle"; *äl* ligesom dialektens *smäl* adj. (= smal), begge med åben *ä*-lyd, afspejler ældre kort *a*.

⁸ Se *Ordbok över Sveriges dialekter*, I (1991) s. 44, 46, 49.

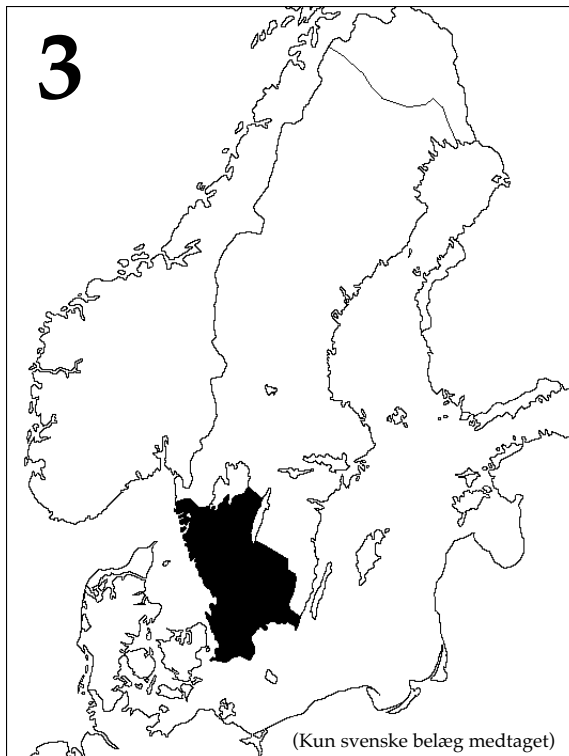
⁹ Møller s. 12ff.

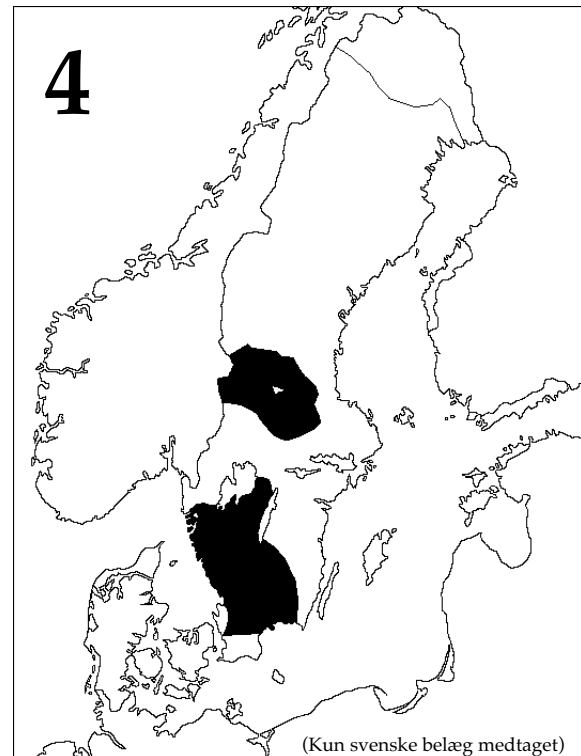
Dansk *ajle*, svensk *al(a)*, norsk *ale* mv.

hofs, ofs mv. = tagskæg

hør

oräte, uräte, yräte mv. = foderlevninger

Danmark opgiver Lindqvist summarisk *ovs*, for Norge *ufs*, *ups*.¹⁰ Ordet er fællesgermansk (jf. Alf Torp: *Nynorsk Etymologisk Ordbog*, artiklerne *ufs* f., *ufs* m. 1).

Hør, kendt fra dansk rigssprog og mange danske dialekter (som jysk, langelandsk og lollandsk), har i svenske dialekter iflg. Lindqvist (K 146) følgende udbredelse: Skåne, Halland, Blekinge, halvdelen af Småland, størstedelen af Västergötland og Bohuslän. Se kort 3. I norsk bokmål er *hør* nu tydeligt forældet; der såvel som i nyislandsk er ordet vel indlånt fra dansk rigssprog? I norske dialekter er ordet sjældent (og nu vel helt svundet): *horr* er kun afhjemlet hos Aasen fra Telemark. *Hörr* er kendt fra oldislandsk og har modsvarigheder i vestgermanske sprog.¹¹

Oräte, uräte, yräta (= vragede levninger af kreaturerne's foder, efterladt i krybben) findes iflg. Lindqvist (K 280) i Nordskåne, Halland, Västergötland, det vestlige Småland og sydlige Bohuslän, desuden i Dalarne (med tilgrænsende egne mod syd). Se kort 4. Ordet har danske modsvarigheder i former som *orred*, *ovret*, *orte*, *yrt*, og forekommer desuden i norske dialekter (Telemark) samt i vestgermanske sprog (jf. Alf Torp: *Nynorsk Etymologisk Ordbog*, artiklen *orræta*).

Kommentarer:

I dialektgeografien plejer man ikke at lægge nogen større vægt på bevarede arkaismer. Et fælles gammelt sprogtræk kan naturligvis optræde i forskellige områder, uden at der foreligger nogen årsagssammenhæng. På den anden side bør man ikke undervurdere betydningen af sådanne sprogtræk, når de optræder i et sammenhængende område. Dansk *ajle*, nemlig i den nordjyske form *ali*, hører selvsagt sammen med sydsvensk *ale* og må være et tegn på

¹⁰ Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål* har *ovs* fra bl.a. Vendsyssel og Himmerland. Iflg. Aasen: *Norsk Ordbog* er *ufs* mest brugt i det vestlige og nordlige Norge. Ross: *Norsk Ordbog* har *ups* fra Mandal i Vest-Agder.

¹¹ Hjalmar Falk und Alf Torp: *Norwegisch Dänisches Etymologisches Wörterbuch*, artiklen *hør*.

nærmere kontakt mellem dialekterne i Vendsyssel og Halland-Småland. *Al, ale* el. lign. i Södermanland og Norrland, i Finland og Norge er derimod bevaret uden forbindelse med dette sydlige område.

Hofs, hør, oräte har en sammenhængende udbredelse i Danmark-Sverige; for Norges vedkommende kan man i tilfældet *ups, ufs* regne med en sproglig-kulturel sammenhæng over Skagerak. Den svagt afhjemlede forekomst i Norge af *hør* og *orræta* (ligesom af *ale, åle*) vidner ikke om nogen nær sammenhæng med Danmark-Sverige. I disse tilfælde kan man (med reservation for at en nærmere undersøgelse skulle vise en større udbredelse i Norge) formode, at ordene er spredt fra Danmark – og altså ikke er norske arveord.

Sprogtræk spredt sydfra via Danmark

Omkring år 900 begyndte i Danmark forenklingen af de gamle diftonger *ei (äi), au* og *öy* til lange monoftonger (*e·* og *ø·*). Man har antaget, og ganske sikkert med rette, at den danske diftongforenkling er influeret sydfra, eftersom den allerede var gennemført i oldsaksisk og oldfrisisk.¹² Fra Danmark blev forenklingen spredt til Sverige og derfra videre til det sydøstlige Norge.

I Sverige findes diftongerne bevaret i forskellig udstrækning i mindre områder i det vestlige Värmland, i den vestlige del af Dalarna, i Härjedalen (i meget begrænset omfang), i Jämtland (undtagen den østlige del), i Västerbotten og Norrbotten samt på Gotland (og dertil i de svenske dialekter i Finland og Estland).

Et samlet overblik over diftongforenklingen i de skandinaviske dialekter giver kort 5, tegnet på grundlag af Oskar Bandle: *Die Gliederung des Nordgermanischen* (Basel / Stuttgart 1973).¹³

Der findes forskellige meninger om, hvor hurtigt diftongforenklingen har spredt sig. Kristian Hald synes at mene, at den

¹² Se bl. a. Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie* I, s. 128ff.

¹³ Kort 4 i Johs. Brøndum-Nielsen: *Dialekter og Dialektforskning* (gengivet i Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie* I, s. 129) er forældet.

ikke er blevet gennemført så hurtigt på dansk område, som man indtil da havde antaget.¹⁴ Man har almindeligvis antaget, at forenklingen har været gennemført så langt op i Sverige som Uppland senest i 1100-tallet. Lennart Moberg gør visse indvendinger mod denne mening. Der findes “spredte skrivemåder med diftong (næsten udelukkende *ei*) i både svea- og götalske kilder hele middelalderen igennem”. Han finder det ikke urimeligt, “at *ei*-diftongen dialektalt kan være bevaret i Mellemsverige helt ind i 1200-tallet, i det mindste foran dental, den for diftongen mest gunstige position”.¹⁵ Også Gösta Holm har draget den hurtige udbredelse af diftongforenklingen i tvivl. Det nordlige Norrbotten anses i det væsentlige for at være blevet koloniseret i 1300-tallet – for en stor del fra Mellemsverige, måske Uppland. Den svenske kolonisation i Finland antages almindeligvis at være påbegyndt i 1100-tallet og afsluttet omkring 1300. I den sydlige del af Finland menes den i hovedsagen først at være sket efter midten af 1200-tallet. Man regner med, at størstedelen af nybyggerne er kommet fra Svealands og det nordlige Götalands kystbygder, i ringere udstrækning også fra Norrland (det turde især gælde for Österbotten).¹⁶

Ud fra de nuværende forhold i Norrbotten og Finland (hvor de gamle diftonger er bevaret) slutter Holm, at diftongerne må have været fuldt levende i de egne, kolonisationen udgik fra. I fx Roslagen (i det østlige Uppland) kan diftongforenklingen ikke være nået langt selv i 1200-tallet. Jeg tilslutter mig – med et delvis andet udgangspunkt – Holms mening om diftongforenklingens alder bl.a. i Uppland.

Diftongforenklingen er altså startet og i hovedsagen gennemført i en ældre historisk periode. Betydeligt yngre er udviklingen af fortunge-*r* til det bagtunge-*r*, som nu er almindeligt i Danmark, og som i Sverige findes på et stort med Danmark sammenhængende

¹⁴ De nordjyske Dialekters Stilling i den ældre Middelalder (i: *Dialektstudier udgivne af Institut for Dansk Dialektforskning*. I. 217 med note 28).

¹⁵ Den östnordiska diftongförenklingen (i: *Nysvenska Studier*, XXXIII (1953).

¹⁶ Monoftongeringens kronologi (i: *Festskrift till Carl-Erik Thors* 8.6.1980).

område: Skåne, Halland, Blekinge, Småland, det meste af Väster- og Östergötland, dele af Värmland, Västmanland og Närke. På det sydsvenske område er dette *r* den eneste *r*-lyd; længere mod nord veksler bagtunge-*r* med tungespids-*r* efter visse regler. I Norge findes bagtunge-*r* nu i et sammenhængende område i Aust- og Vest-Agder, Rogaland og Hordaland. Kort 6 viser bagtunge-*r*-ets samlede udbredelse i Skandinavien.

Der findes en række oplysninger om, at fortunge-*r* for ikke længe siden lokalt eller individuelt har forekommet i områder, som nu har bagtunge-*r*. Spredningen af bagtunge-*r* er fortsat ind i vor tid.

Bagtunge-*r* kan ikke have nogen høj alder i nordiske sprog. I København har det sandsynligvis været brugt i midten af 1700-tallet. Der hersker forskellige meninger om fremkomsten og spredningen af bagtunge-*r*'et. Af dialektgeografiske grunde slutter jeg mig til dem, der mener, at det er spredt fra Frankrig. Bagtunge-*r* i det sydlige Sverige og i Danmark skal forklares på samme måde. Til Sverige og Norge er lyden formidlet fra Danmark.¹⁷

Ivar Modéer har i sin afhandling *Den nordiska ryssjans ursprung och ålder* bl.a. behandlet svenske dialekters *håmma*, som langs Østersøkysten mest anvendes i betydningen 'småmasket ruse til ålefangst', medens ordet inde i landet anvendes om ruser i almindelighed (s. 10, 16ff.). Modéer fremlægger sit materiale både i tekst og på et kort (s. 12ff. hhv. 24f.). Jeg bygger i det følgende på samlingerne til Ordbok över Sveriges dialekter, som giver et fyldigere billede end det af Modéer benyttede materiale.

Håmma mv. har følgende udbredelse: Skåne (undtagen det nordvestlige hjørne), Blekinge, Öland, Småland (med tilgrænsende sogne i Halland, Västergötland og det sydlige Östergötland), dertil kystegne i Östergötland, Södermanland og det sydlige Uppland.¹⁸ Se kort 7.

¹⁷ Jf. Börje Tjäder: *De problematiska r-ljuden* (og der citeret litteratur) (i: *Saga och Sed*. Kungl. Gustav. Adolf Akademiens årsbok. 1987).

¹⁸ Modéer antager, at ordet er et relativt ungt lån fra det svenske fastland eller Öland (s. 20)

Svensk *håmma* er iflg. Modéer samme ord som dansk *hamme*; ordet forekommer både i Jylland og på Øerne i betydningen ‘ruse’, fortrinsvis ‘åleruse’. Bedst kendt er ordet fra Jylland. Men *hamme* er nu ved at være forældet. De sporadiske afhjemlinger af ordet er rester fra den tid, da *hamme* var den almindelige danske betegnelse for ‘åleruse’.

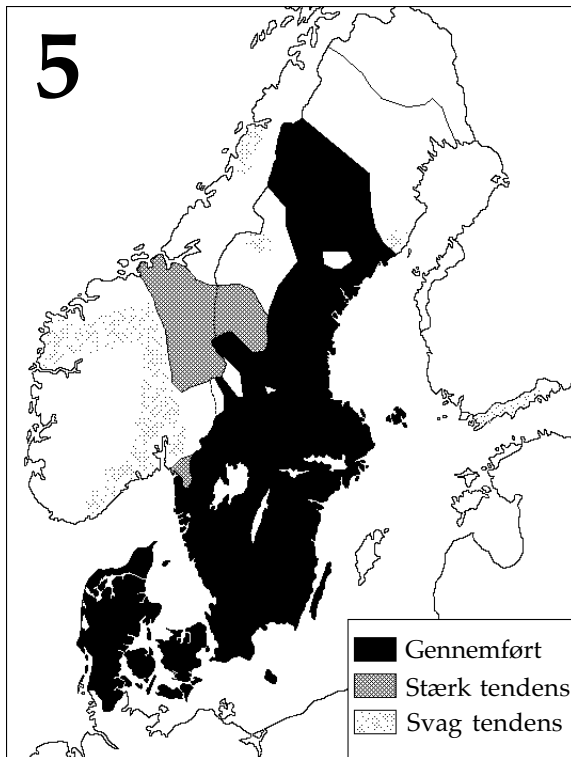
Flere forskere har ment, at svensk *håmma* er lånt fra tysk sprogområde. Modéer modificerer denne antagelse: Fra det nordvestlige Tyskland er *hamen* (middelnedertysk *hame*) indlånt til Jylland og de danske øer, og derfra til Skåne.¹⁹ Det er i betydningen ‘åleruse’ ordet sammen med redskabet er blevet spredt i ældre tid. Spredningen er sket langs kysterne. Den almindelige betydning ‘ruse’ i det svenske indland er en senere udvikling. Indlånet har iflg. Modéer fundet sted i vikingetiden eller tidlig middelalder.

Mange svenske dialektord, som også findes i Danmark, har som ovenfor nævnt en sydvestlig udbredelse i Sverige, *håmma* derimod en sydøstlig-østlig. Grunden er, at ordet *håmma* “i de svenske kystdialekter kun har erobret terræn langs de kyststrækninger, hvor vandreålen forekommer i rigelig mængde” (Modéer s. 27).

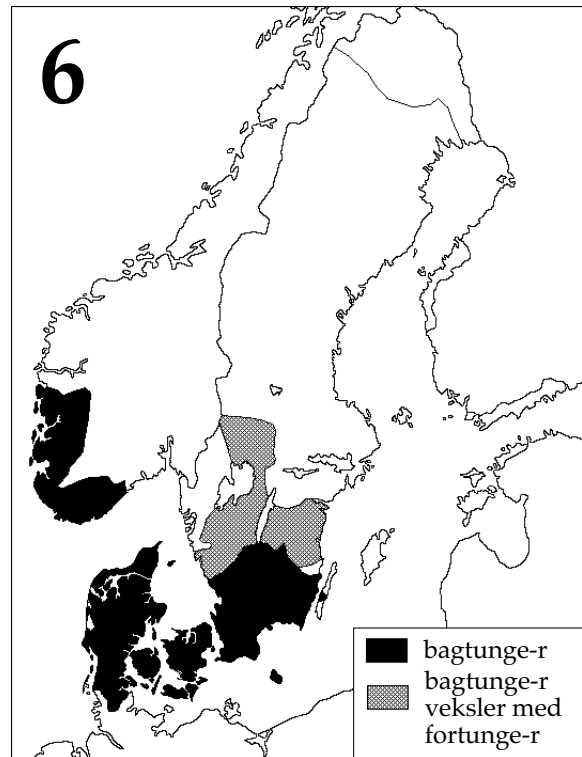
Pläjel (*plägel, präjel, präl, pryte* m. fl.) ‘plejl’ i svenske dialekter og med modsvarighed i dansk rigssprog og danske dialekter er et andet redskabsord, som er indlånt i dansk fra det nordlige Tyskland²⁰ og fra Danmark videre til dialekter i det nuværende Sverige. Det findes – som vist på kort 8 – i et område omfattende Skåne, Halland, Blekinge, det sydvestlige Småland, Västergötland, Bohuslän og Dalsland (samt i et tilgrænsende område i det norske Østfold); jf. Lindqvist: K 286.

¹⁹ Jf. Kristen Møller: *Danske Ålegårde og andre Fiskegårde* s. 62f. Møller regner med, at ordet er fulgt med det indlånte redskab sydfra til Jylland og derfra til Sjælland.

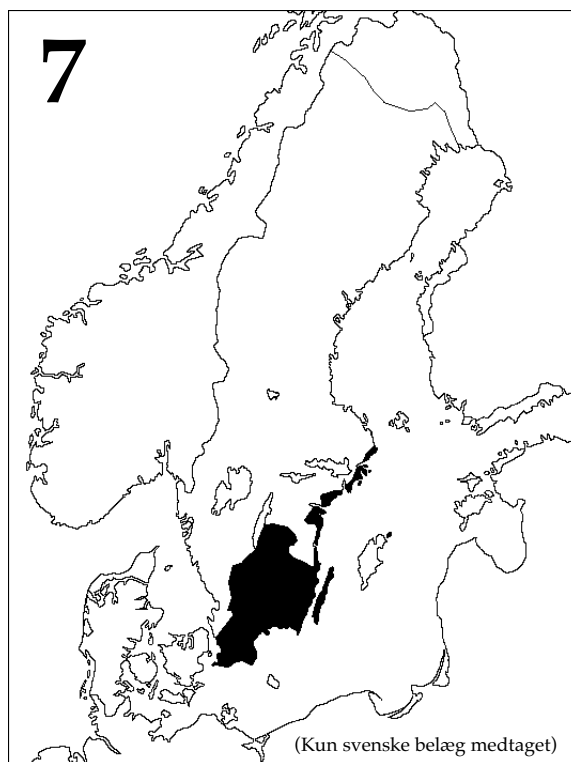
²⁰ Etymologerne Hjalmar Falk og Alf Torp, Elof Hellqvist og Niels Åge Nielsen er enige heri. *Ordbog over det Danske Sprog* tænker sig muligheden af lån i omvendt retning, hvad der næppe er troligt.

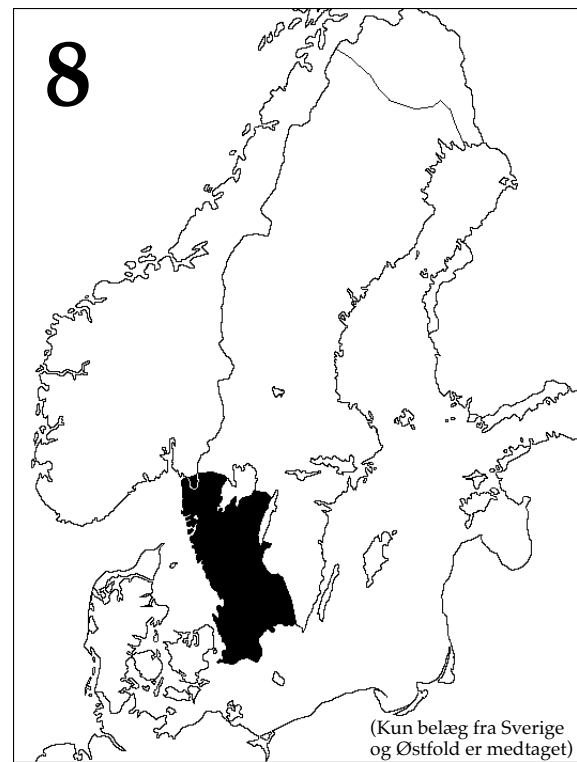
Forenkling af diftonger til monoftonger

Udbredelsen af bagtunge-r

håmma = ruse til ålefangst

pläjel, präl, pryle mv. = plejl

Sprogtræk spredt nordpå fra (ældre) dansk

Karakteristisk for dansk er den lydovergang af enkelt (kort) *p t k* efter vokal til *b d g*, som begyndte senest omkring år 1100, tydeligvis først i ømålene. Eksempler: *tap, mat, tak*, der udvikles > *tab, mad, tag*. Fra ømålene er overgangen spredt over hele det nuværende Danmark, Skåne (med tilgrænsende dele af Blekinge og Småland), det meste af Halland samt Bohuslän. Fænomenet genfindes i det sydlige Norge, i den såkaldt "bløde kyststribе", et kystområde som strækker sig fra Arendal-egnen i Aust-Agder vestpå til og med det sydlige Rogaland (op til Boknafjord). Se kort 9.

Det svenske område med *p* udviklet > *b* etc. hænger således ikke geografisk sammen med det norske. Spredningen til Norge er efter alt at dømme ikke sket over land, men via samfærdsel over Skagerak.

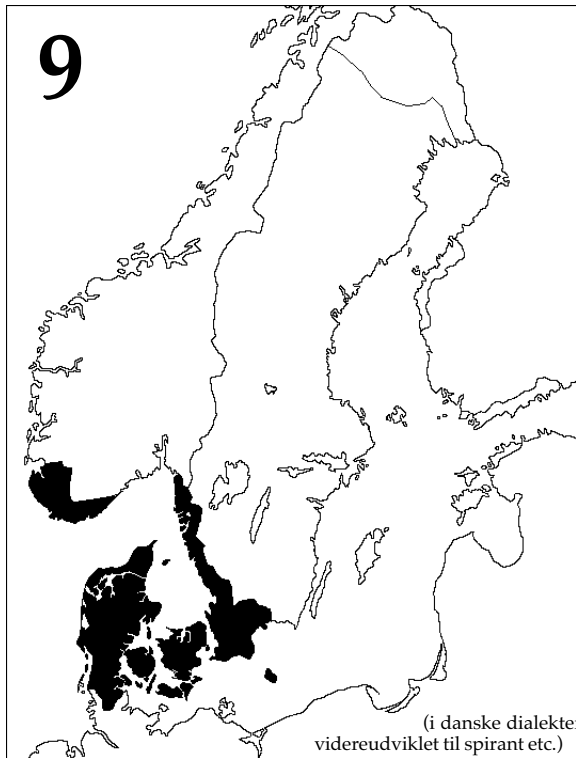
I de danske dialekter er der sket en videreudvikling af *b d g*. Denne senere udvikling har kun i begrænset omfang formået at trænge op i det nuværende Sverige. Kun er *b* overgået til *v (w)* i det sydlige og vestlige Skåne samt i to kystområder i det sydligste og mellemste Halland (fx. *piva* 'pibe').²¹

En anden gammel lydovergang, som har spredt sig til Sverige fra det nuværende Danmark, er udviklingen af *gh* til *w (v)* i ord som ældre *haghe* (på dansk: 'en have'). Denne udvikling har sat sig igennem i Skåne, Halland, Bohuslän samt de vestlige dele af Blekinge, Småland og Östergötland. Se kort 10.²²

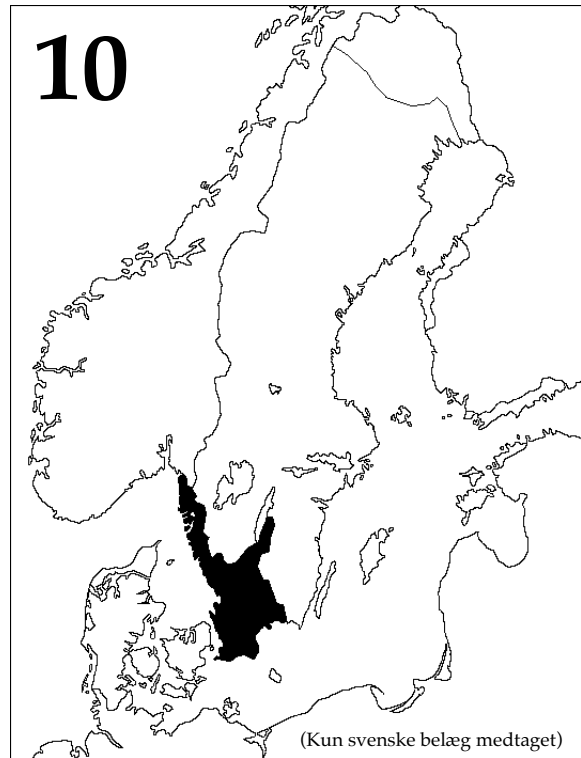
Ligeledes er udtaleformerne *vann, bonn* eller *bunn* for ældre *vatn, botn* spredt fra Danmark til Skåne, Halland, Blekinge, det sydlige og vestlige Småland, det vestlige Västergötland, Bohus-

²¹ Vedrørende dette afsnit jfr. Ernst Wigforss: *Södra Hallands folkemål* (1913-18) s. 440f., 611, 674f. m.fl. steder samt kort 1. – Valdemar Bennike og Marius Kristensen: *Kort over de danske Folkemål* (1898-1912) s. 6, 95ff. samt kort nr. 49-51. – Hallfrid Christiansen: *Norske dialekter*. Hft. 3 (1948) s. 182f. – Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie*, I s. 228ff.

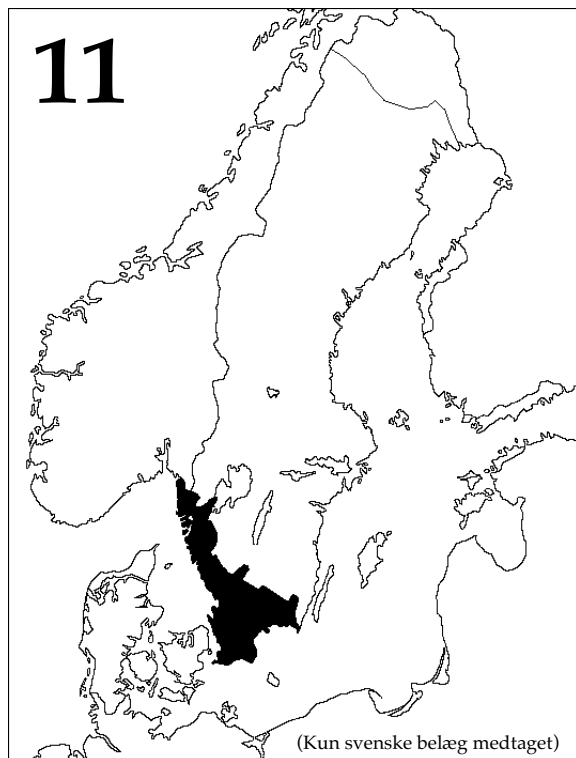
²² Jfr. Lindqvist: K 309. – Wigforss: *Södra Hallands folkemål* s. 611.

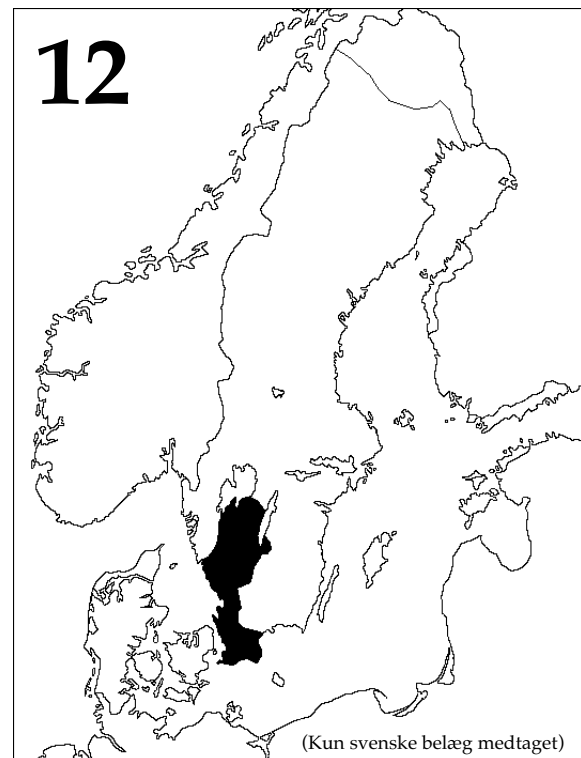
$p, t, k > b, d, g$

$gh > w (v)$ (fx. 'haghe' = en have)

$tn > nn$ (i ord som 'vand', 'bund')

glemma

län og det sydlige Dalsland, se kort 11 – men også videre ind i Norge.²³ Aasen opgiver, at *vann* findes nogle steder på Østlandet, i Smålenene (dvs. i det østlige Østfold) m. fl. steder. *Vann* er også almindeligt i kystmålene i Vest-Agder i Norge.²⁴

Yderligere et eksempel på en dansk novation inden for lydlæren giver formerne *glemma*, *glimma*, *glämma* (dansk ‘glemme’) i Halland, størstedelen af Skåne og Västergötland, samt det nordvestlige Småland, (Lindqvist: K 97a, T 41f). Se kort 12.

Blandt ord, som er blevet spredt på samme måde, kan nævnes *stöv*, *stö* el.lign. (‘støv og skæl, som strigles af hest’) i Skåne, Halland, Blekinge, størstedelen af Småland, Västergötland og det vestlige Östergötland, Bohuslän, Dalsland og det sydvestlige Värmland. Se kort 13. I betydningen ‘støv’ træffes ordet i Skåne, Halland og på Gotland (Lindqvist: K 395, T 71).

Efter udbredelsen at dømme må det jyske *stæge* ‘stinke’ snarest være kommet dertil fra Halland. På svensk side findes nemlig *stäka*, *stäga* m.m. ‘lugte dårligt’ bl.a. i et kompakt udredelsesområde bestående af næsten hele Halland og Småland, dele af Västergötland og Bohuslän, Dalsland, Östergötland samt den sydlige del af Värmland, Södermanland og Närke, se kort 14. Skåne og Blekinge har former som *strega*, *streja*, *sträka*, der utvivlsomt er yngre. Imidlertid findes i norske dialekter (i Telemark og Hedmark) *stækja* ‘stinke’ (Lindqvist: K 392). *Stæge* skulle derfor kunne være oprindeligt i Jylland og ligesom norsk *stækja* være et relik.

Dansk *agerhøne* har i rigssproget og dialektalt (Jylland, Langeland, Lolland) betydningen ‘agerhøne (Perdix perdix)’. Samme betydning (af *åkerhöna*) findes dialektalt i Sverige (iflg. OSDs samlinger), nemlig i Skåne, Blekinge, Småland, Halland,

²³ Jf. Lindqvist: K 22b.

²⁴ Arne Torp: Heimedanske folkemål. (i: *Nordiske Studiar. Inlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen* (1986) s. 207).

Västergötland samt (vel mindre almindeligt) i Östergötland, Närke og Uppland. Og endelig kendes betydningen i norsk bokmål.²⁵ *Agherhøne*, formentlig om samme fugl, er allerede kendt i dansk fra yngre middelalder (og er muligvis et “arveord”). Sandsynligvis yngre og i denne sammenhæng mere interessant er betydningen ‘mariehøne (Coccinellidæ)’ i Jylland, Skåne, Blekinge, Småland, Halland og på Gotland. Denne betydning er især velafhjemlet i Skåne, men det er indtil videre usikkert, om den er opstået der eller i Danmark.

Ikke bare udtaleformer og ord er spredt fra Danmark. Her vil jeg nu behandle et par tilfælde, hvor det drejer sig om en ny betydning:

I de nordiske sprog og dialekterne findes, som Inge Lise Pedersen har vist, en række ord for at ‘strikke’ (strømper etc.).²⁶ Dialekterne i størstedelen af Jylland samt på Fyn, Langeland, Sjælland og Møn anvender *binde*. I samme betydning bruges *binda* i store dele af Syd- og Mellemsverige samt i de estlandssvenske dialekter, og i Norge er det helt almindeligt i ‘strikke’-betydningen undtagen i landets sydvestligste dele. Se kort 15. Endelig anvendes ordet også om strikning på Færøerne.²⁷

Inge Lise Pedersen regner med, at *binde* etc. i denne betydning “efter alt at dømme er ... en dansk dannelse, en slags kalke over nedertysk *knutten*”. Det estlandssvenske *bind* henregner hun ikke hertil, men antager at ordet kan være et oversættelseslån fra estnisk. Hendes argumentation forekommer mig ikke overbevisende på dette punkt. I Sverige anvendes ligesom i estlandssvensk *binda* (net) og *binda* (strømper) i en og samme dialekt. Også med hensyn til sammensætningen *bindspito* ‘strikkepind’ (Nuckö, Ormsö, Rågöarna), som modsvarer *binnespeta* og lign. i Småland,

²⁵ I svenske dialekter, især nordpå, men også i norsk bokmål forekommer betydningen ‘hjejle (Charadrius apricarius)’.

²⁶ *Binde, pøgle, spita, sticka, sy*. Udkast til en kortlægning af nordisk strikke-terminologi. (i: *Nordiska Studiar. Innlegg på den tredje nordiske dialektologikonferansen* (1986) s. 303ff.)

²⁷ Pedersen s. 308 (og kortet s. 320f). – Lindqvist: K 14. – Oplysningerne er her suppleret med materiale i OSD.

Halland, Västergötland og Bohuslän, samt *bindstikkar* (flertal) med samme betydning (Dagö, Gammalsvenskby), som har sin modsvarighed i Blekinge, Småland, Härjedalen og Jämtland. Det estlandssvenske *bind* ('strikke') turde derfor stamme fra rigssvenske dialekter. Anvendelsen af *bind* i Estland må som så meget andet sprogligt gods være spredt ad mundtlig vej.²⁸ De sproglige forbindelser mellem Sverige og Estland kan næppe (som Pedersen mener) "især" have været skriftlige. De må tværtimod normalt have bestået i handelsforbindelser i vid forstand. *Binda* 'strikke' må snarest regnes til kategorien "handelsord" – og det er vel som sådan, at denne betydning af ordet er spredt i Sverige og Norge.

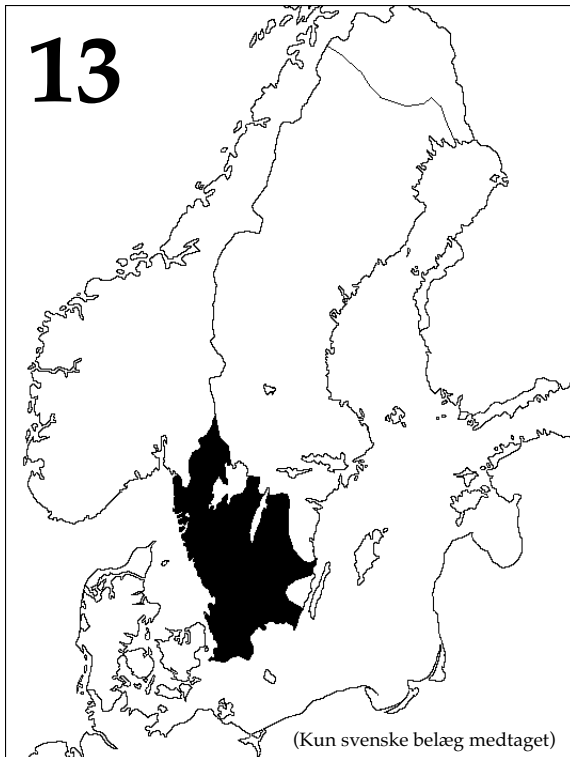
Poul Andersen oplyser i artiklen *Væv og Vævild*²⁹, at "I de danske øsmål og i bornholmsk er *væv* nu altid betegnelsen for redskabet, hvorpå der væves". Samme betydning har ordet iflg. Andersen i det nordøstlige Jylland (s. 309; iflg. hans kort i noget mere end det halve Jylland; spredte belæg findes derudover fra resten af Jylland). Ordets oprindelige betydning er 'det vævede'. Det tidligste belæg for *væv* i betydningen 'vævestol' er fra 1622.

Andersen oplyser også, at samme betydning af *væv* findes et enkelt sted i Norge (Hallingdal), i Sverige mod "syd og sydvest³⁰ samt på Gotland", "bortset fra det sidste i god geografisk sammenhæng med det danske *væv*-område". Andersens oplysninger om udbredelsen i Sverige og Norge kan suppleres med materiale fra arkiv og litteratur, så man ender med det billede, der ses på kort 16.

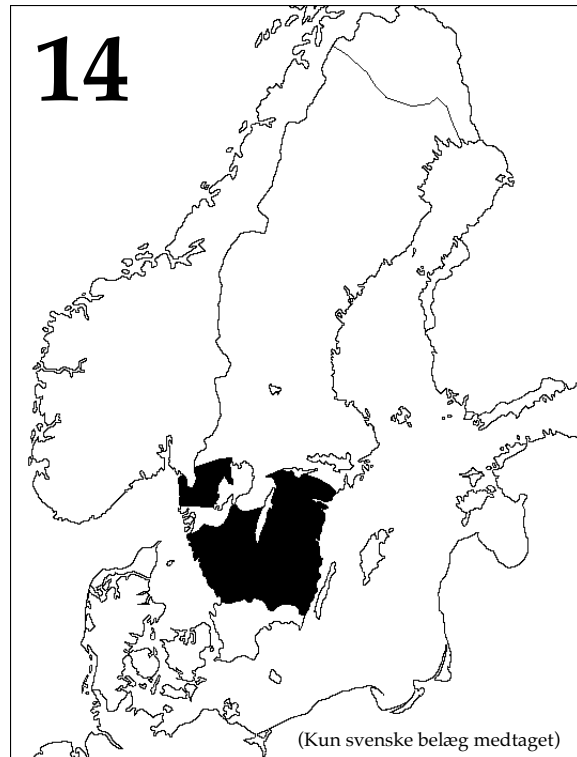
²⁸ Lindqvist mener (i T 59f. med note 83), at spredningen er sket fra områder i Sverige til modstående kyster, bl. a. fra Småland-Östergötland til Estland, og han opregner et antal ord (hvoriblandt *binda* i den her aktuelle betydning), som er spredt ad denne vej.

²⁹ I: *Festskrift til Museumsforstander H. P. Hansen på 70-årsdagen den 2. Oktober 1949*.

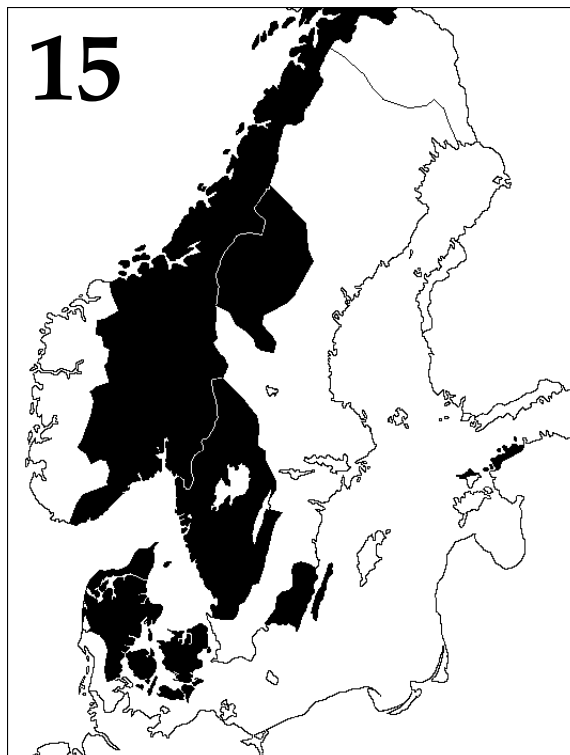
³⁰ Efter et par kilder fra Halland samt efter Rietz: *Svenskt Dialekt-lexikon* (hvor det henføres til Skåne og Västergötland). – Flere af belæggene fra Värmland er muligvis usikre, da de kan være abstraherede ud fra udtrykket *sitta i väven*.

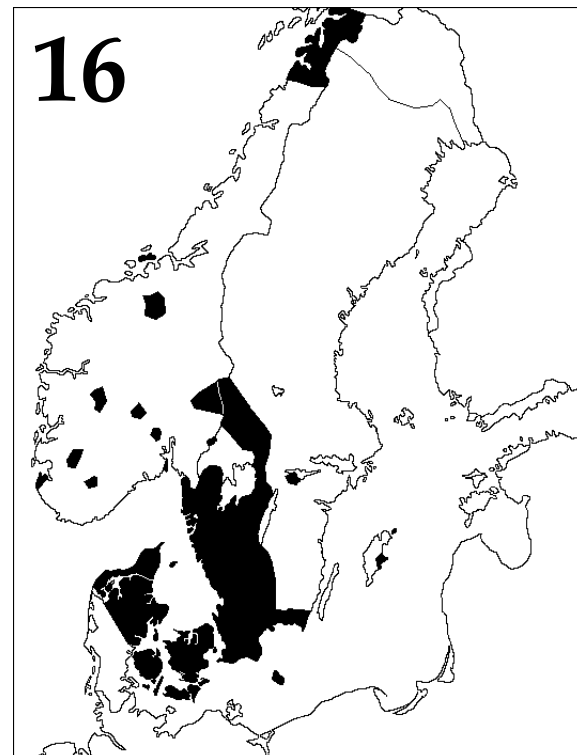
stöv, stö mv. = affald ved strigling

stäcka, stäga mv. = stege

binde, binda = strikke

väv mv. = vævestol

I Sverige er ordet således iflg. OSD's samlinger almindeligt i de landskaber, der vender mod Danmark, dvs. Skåne, Halland, Blekinge, Västergötland og Bohuslän; desuden findes det i dele af Småland, på Gotland, i Dalsland og i dele af Närke og Värmland.³¹

Nynorskordboka har *vev* 'vævestol', men giver ingen oplysninger om brugen.³² Ordet er iflg. andre kilder bedst afhjemlet fra det sydøstlige Norge. Sammenhængen med det svenske *väv*-område er her tydelig. Afhjemlingerne er fra Hedmark, Vestfold og Buskerud. Herudover findes der belæg fra Stavanger (i Rogaland) og fra Aust-Agder (i sammensætningerne *spjøllvev*, *grindvev*, til vævning af bånd), fra Sør-Trøndelag, fra det nordlige Nordland (i betydningen 'vævestol med væv sat op til vævning'), samt fra Troms.

På falderebet har jeg via professor Arnold Dalen i Trondheim fået følgende oplysning fra Kirsten Oxaals *Flatvevstolen, en ordgeografisk studie* (utrykt speciale, Trondheim 1981): "Denne betegnelse [dvs. *vev* 'vævestol'] bliver brugt som redskabsbetegnelse på vævestolen i det sydlige Austland og i Nordland og Troms. Ellers findes der spredte eksempler fra forskellige steder i hele Sydnorge." Til Oxaals kort har jeg desværre ikke haft adgang. Mit ovenfor nævnte materiale er sandsynligvis mindre fyldigt end Oxaals, men viser i hovedtræk, hvor *vev* 'vævestol' bruges i Norge.

Poul Andersens konklusion, at *væv* i betydningen 'vævestol' sandsynligvis er en novation, er uden tvivl rigtig. Hvor novationen er udgået fra, tager han ikke stilling til. Udbredelsesbilledet giver efter min mening ingen klar vejledning, men novationen er formentlig udgået fra danske ømål eller muligvis fra Skåne. Fra

³¹ Jeg ser bort fra nogle ikke helt sikre belæg fra Östergötland og Södermanland.

³² "Et helt ufagligt rundspørge i korridorerne", som Bård Eskeland ved Norsk Ordbok har foretaget på Institutt for nordistik og litteraturvitskap (Oslo) "tyder på, at *vev* for vævestol lyder naturligt i de fleste folks ører, og de der selv har haft med vævning at gøre hævder, at det er almindeligt i den betydning." For denne oplysning samt opgivelser fra Norsk Ordboks samlinger takker jeg Arnbjörg Hageberg.

Norge findes der flere oplysninger, som angiver at *vev* ‘vævestol’ er ungt eller ikke oprindeligt, fx. fra Rogaland³³ og Hedmark.³⁴

Det kan forekomme forvirrende, at *väv* i forskellige dialekter betyder både ‘det som væves; det vævede stof’ etc. og (redskabet) ‘vævestol’. Betydningsudviklingen til ‘vævestol’ kan være sket via begrebet “vævestolen med væven sat op til vævning”³⁵ og kan være formidlet af udtryk som *sitja i veven* el. lign. (Norge), *sätta sig i väven* eller *sitta i väven* (Sverige).

Slutord

Jeg har med min artikel villet pege på et sydvestskandinaviske område, som kendetegnes af fælles bevarede gamle sprogræk og novationer udgående fra Danmark, men det ses også at novationerne i visse tilfælde er spredt langt ud over områdets grænser.

Af min buket turde det fremgå, at vor viden om dialektordenes udbredelse set i et nordisk perspektiv er begrænset. Det er skade, at nordiske dialektologer så ofte ser rigsgrænserne som barrierer, som ikke kan eller behøver at forceres. De nordiske lande har trods alt i mange henseender ikke alene en fælles sproghistorie, men også en fælles kultur. Viden om dialektordenes udbredelse er derfor ikke kun af sprogvidenskabelig interesse. Den kan også være meget oplysende ud fra et kulturhistorisk udgangspunkt.

Det er for nordisk dialektologi en magtpåliggende opgave gennem et fællesnordisk projekt at undersøge et større antal dialektords udbredelse i Norden. Jeg håber, et sådant projekt kan virkeliggøres.

³³ “I betydningen væveredskab, vævestol er ordet nyere og bliver sjældent brugt”. Lars Hellemo: *Frå det gamle arbeidslivet* (1957) s. 133.

³⁴ “... når nogle kalder vævestole for *vev*, er det meningsløst”. Halvor Floden: *Ein fjellgard* (1968) s. 156.

³⁵ J. Hveding i *Håløygsk ordsamling* (1968) s. 139.

Nils Århammar:

Om danske låneord i nordfrisisk

og deres betydning for jysk ord- og lydhistorie
– med en ekskurs om nordfrisiske lån i jysk

Den nordfrisiske sproggruppes egenart beror først og fremmest på den dybtgående danske påvirkning, den blev underkastet i middelalderen. Denne påvirkning fra de (old)jyske nabodialekter, der specielt ramte ordforrådet og fraseologien, er langt fra udtømmende udforsket. En af forudsætningerne – og måske den allervigtigste – for at det vil kunne ske, er at arbejdet med redigering og udgivelse af *Jysk Ordbog* får lov at skride rask fremad og en skønne dag fuldbyrdes. Berettigelsen af denne påstand håber jeg i nogen grad at kunne godtgøre med det foreliggende bidrag, som er en hædersbevisning til *Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning* og dets grundlægger professor Peter Skautrup.¹

¹ Jeg siger fru cand.mag. Kristine Århammar(-Nielsen), i halvtredserne elev af prof. Skautrup og medarbejder på *Jysk Ordbog*, tak for sprogligt gennemsyn af min første artikel på dansk. Min tak går også til Viggo Sørensen, i det lydhistoriske assisteret af Ove Rasmussen, der ikke har skyet nogen anstrengelser for at gøre mit bidrag lettere tilgængeligt for den store gruppe af sprogligt interesserede lægfolk blandt tidsskriftets læsere. At en række ret specielle og indviklede redegørelser derved måtte udelades, kan vel i det højeste beklages ud fra en frisistisk synsvinkel.

Ønordfrisisk og fastlandsnordfrisisk

Nordfrisisk er en meget kompleks sproggruppe (jf. dialektkortet s. 49), hvis eksistens skyldes frisisk indvandring sydfra til Slesvigs vestkyst i to hovedbølger. Den første kom sandsynligvis allerede i 7-800-tallet og gjaldt i første række gestøerne Sild, Før-Amrum og Helgoland samt de mere højtliggende dele af halvøen Ejdersted. Den anden bølge i 1000-tallet koloniserede de lavtliggende marskegne mellem Ejdermunden og Vidåen (eller måske helt op til Brede å) samt Halligerne og den sydfør liggende ø Strand, som efter stormfloden 1534 blev til restøerne Nordstrand og Pelworm.

Fornylig har man ved udgravninger på Hallig Hooge og Pelworm og i Vidding herred lige syd for grænsen opdaget, at der også på lidt højereliggende steder i marsken har fundet bosættelse sted allerede i 7-800-tallet. Den dybtgående spaltning i ø- og fastlandsnordfrisisk (jf. den fede kamstreg på dialektkortet) gør det imidlertid sandsynligt, at den tidlige marskbosættelse enten er gået til grunde, da havet atter steg, eller at de første indvandrere er opgået i og sprogligt er blevet assimileret af den stærke anden invandringsbølge i 1000-tallet (værftbebyggelse).

De nyankomne marskbeboere medbragte et yngre, fuldt udviklet oldøstfrisisk sprogsystem, til hvilket også hørte enkelte leksikalske innovationer som fx *tūn* 'have' (oldønfr. ² **gārda*) og *weden* 'blå' (afledt af farveplanten vajd; oldønfr. **blā*). Og mens den første indvandringsbølge tegnes af de på Før og Sild

² Fremover anvendes følgende forkortelser for sprog og dialekter (idet der bortses fra velkendte forled som old- og ur-): da. = dansk; eng. = engelsk; fastl.-nfr. = fastlandsnordfrisisk*; før.-amr. = føringsk-amringsk (dialekterne på Før/ Föhr og Amrum*); glda. = gammeldansk (middelalderdansk, i perioden 1100-1500); gm. = germansk; hall.-fris. = halligfrisisk (dialekterne på Halligerne*); helg. = helgolandsk; jy. = jysk; mndl. = middelnederlandsk (hollandsk i middelalderen); mnty. = middelnedertysk (nedertysk i middelalderen); nfr. = nordfrisisk; nty. = nedertysk (plattysk); nord. = nordisk; oisl. = oldislandsk; sild. = sildringsk (dialekten på Sild/Sylt*); ty. = tysk; viddingh. = dialekten i Vidding herred (på det frisiske fastland)*; ænyda. = ældre nydansk (dansk i perioden 1500-1700); ønfr. = ønordfrisisk*. Betegnelserne mærket * kan stedfæstes på dialektkortet s. 49.

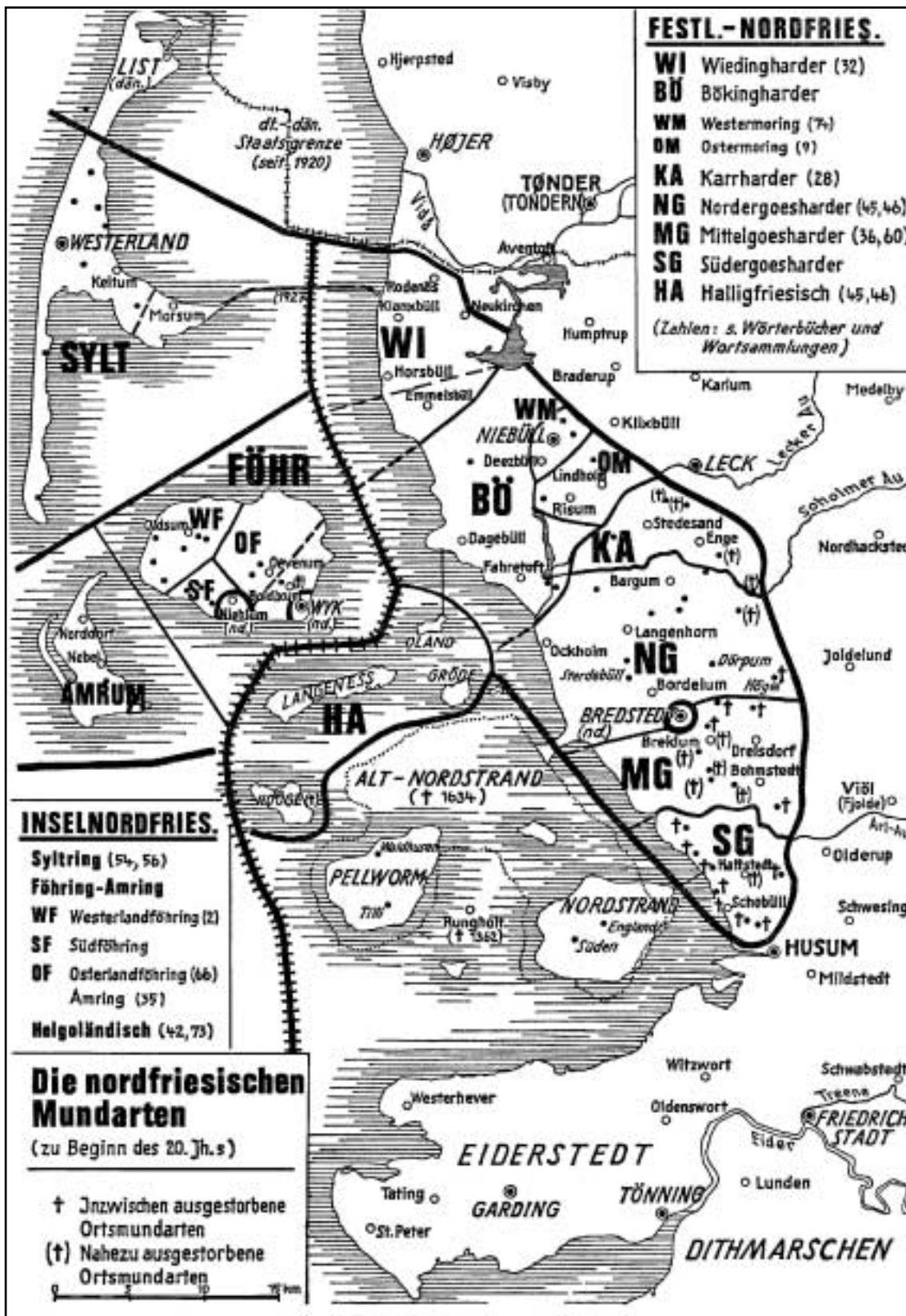
meget talrigt forekommende stednavne på *-um* (< *-hēm* = ‘hjem’; jf. Århammar 1968 s. 75, anm. 77), er stednavnene på *-bøl / ty. -büll* typiske for den senere indvandningsbølge i marskegnene (< glda. *bōli*; jf. Jørgensen 1946 s. 125 ff. og 143).

Ud fra arkæologiske fund på gestøerne antager man, at også nordboer har bosat sig her, omtrent samtidig med de første frisiske indvandrere. Der kan muligvis være tale om folk fra Limfjords-egnen, da gravformationerne i Skalnasdalen på Amrum udviser påfaldende overensstemmelser med dem i Lindholm Høje nord for Ålborg. Sprogligt og etnisk blev de assimileret af friserne, men efterlod talrige spor i såvel sted- og personnavne som i det almindelige ordforråd. Af den grund må man holde øje med de gamle danske navne og låneord, der kun er overleverede på gestøerne, men mangler i fastlandsnordfrisisk.

En særdeles nær kontakt udviklede sig mellem de i 1000-tallet indvandrede friser og den allerede tilstedeværende danske befolkning, efterhånden som de førstnævnte tog gestranden i Kær herred samt Nørre- og Søndergøs herred i besiddelse. Kun disse tre herreder var med i den danske sysselinddeling, og til forskel fra det rent frisiske “Utland” gjaldt her den Jyske Lov (jf. Jørgensen 1946 s. 74). Med baggrund i deres økonomiske overlegenhed ekspanderede friserne længere ind i landet – men måske dog overvejende sprogligt – til en linie fra Stadum (syd for Læk) til Høgel-Horsted (nord for Husum).

De danske låneord i nordfrisisk – en forskningshistorisk oversigt

Det vil vist være hensigtsmæssigt at give en kortfattet oversigt over den hidtidige forskning omkring de danske låneord i nordfrisisk. Hvis man ser bort fra Rasmus Rask (jf. Braun 1927) og måske også K.J. Lyngby (1858), var Hermann Möller (1850-1923) den første faglærte sprogforsker med tilstrækkelig kendskab både til dansk og nordfrisisk til at kunne yde et bidrag til vort emne. Han var opvokset på Sild og Hallig Oland og blev senere professor ved

Kort over de nordfrisiske dialekter i begyndelsen af det 20. århundrede. Den fede kamstreg adskiller ønordfrisisk og fastlandsfrisisk. Kortet stammer fra Århammar 1968, s. 296.

Københavns Universitet. Desværre blev hans studier over det nordfrisiske sprogs (lyd)historie og etymologi aldrig fuldført (jf. udgaven af enkelte kapitler i Jørgensen 1938).

Den første lydhistorisk-etymologiske monografi over en nordfrisisk dialekt, hvor de danske låneord behandles nogenlunde kompetent, er nordmanden Ernst Selmers *Sylterfriesische Studien* (1921). Selmer havde forinden været med til at kontrollere det etymologiske sammenligningsmateriale i B.P. Möllers udmærkede ordbog over Sild-målet (1916); og allerede de to første sider af denne ordbog rummer i det mindste fem gamle danske låneord, der er mere eller mindre klart kendetegnet som sådanne: *aagen* 'avne' (dog også kendt i midttske dialekter), *aak* 'age', *aaks* 'aks', *aarnk* 'orne' og *aast* 'ost'; de andre nordfrisiske dialekter har i stedet for sidstnævnte ord det tidlige lånord *sees* / *siis* / *säis* (< lat. *caseus*, jf. ty. *Käse*, eng. *cheese*). Desværre er hverken Selmers lydhistoriske eller etymologiske angivelser altid lige pålidelige, og det samme gælder hans langt fra fuldstændige lister over danske låneord og låneordsdannelser i bogens slutning (s. 145-7, 152-3 og 154-5).

Det er først gennem svenskeren Ernst Löfstedts banebrydende dobbeltmonografi (1928 og 1931) om dialekten på Halligerne og i Okholm (Nørregøs herred), at vi får fast grund under fødderne, når det gælder om at skelne mellem arveord og låneord – og da ikke mindst de ældste danske låneord. Man finder dem overalt under de forskellige oldnfr. vokaler, når blot man gør sig den umage at studere de mange etymologiske fodnoter. I en række tilfælde behandler Löfstedt de danske låneord samlet, således 1928 s. 40-1, 60, 69-70, 94-5, 118-22, 135-6 og 1931 s. 38-9; yngre danske låneord behandles 1931 s. 210-14 (*tjooler* 'kælder', *wänning* 'vindue' og yderligere et par af dem er dog sikkert lånt allerede i middelalderen).

Særdeles interessant er Löfstedts opdagelse, at *e*-lyden i danske ord som '(suppe/spise)ske' og 'stege' ved indlån i nordfrisisk har udviklet sig i to forskellige retninger: *skia(s)* / *schiiis*, men *stäike* / *steeke*; *ø*-lyden i ord som 'støbe' og 'køre' udviser samme dobbelte udvikling: *stiape* / *stiipe*, men *käire* / *keere*. Löfstedt (1928 s. 120 ff.) overvejer, om dette forhold skyldes indlån i forskellige perioder eller fra forskel-

lige danske dialekter. Den nordfrisisk vokalisme *ia / ii* går tilbage til et oldnfr. \bar{a} , og ordene med denne vokalkvalitet kunne tænkes indlånt meget tidligt, før det olddanske $\bar{a}i$ blev monoftongeret til \bar{e} (f.eks. *stæin* > *stēn* 'sten', sandsynligvis i 900-tallet), hvorefter senere indlånsker med vokalismen *äi / ee*. Men de nævnte forskelle kunne også skyldes, at *-ia/-ii*-ordene er indlånt fra de sydslesvigske dialekter sydøst for en linie Flensborg-Bredsted (hvor man som i nørrejysk har nydiftong *iə* svarende til rigsdansk *e*: *biən* 'ben'), mens *-äi/-ee*-ordene har deres oprindelse i almindelig sønderjysk (hvor vokalen er den samme som i rigsdansk: *be'n* el. $\text{ʔ}be'n$ "ben"). Löfstedt foretrækker den sidstnævnte forklaring, men der klæber det besvær ved den, at de nævnte låneord har samme vokalkvalitet i de nordligste fastl.-nfr. dialekter som i de mere sydlige. Der er dog intet i vejen for (med Skautrup 1944 s. 263) at antage, at den jyske nydiftongering $\bar{e} > iə$ oprindeligt har omfattet hele Jylland, altså også Sønderjylland nordvest Flensborg-Bredsted linien. I så fald kan *-äi/-ee*-ordene være indlånt i en senere fase end *-ia/-ii*-ordene, nemlig efter at nydiftongen *iə* atter er opgivet i størsteparten af Sønderjylland (nordvest for den omtalte linie), men det må alligevel være sket allerede i løbet af 1300- eller 1400-tallet.

Senere har Löfstedt publiceret en lang række etymologiske og andre sproghistoriske studier om nordfrisisk i tidsskriftet *Niederdeutsche Mitteilungen* (Lund/København 1ff., 1945ff.). Enkelte danske låneord behandles i årgangene 2 (1946), 4 (1948), 11 (1955) og 13 (1957), eksempler på strukturel og grammatisk dansk indflydelse på nordfrisisk gives i årg. 3 (1947 s. 52f.).

Vigtig også for jysk ordforskning er Löfstedts omfangsrige afhandling *Beiträge zur nordseegermanischen und nordseegermanisch-nordischen Lexikographie* i samme tidsskrift årgangene 19-21 (1963/65), 22 (1966), 23 (1967) og 25 (1969). Da hensigten med denne afhandling er at fastlægge, hvad der er udelukkende nordsøgermansk, og hvad der er fælles nordsøgermansk-nordisk ordforråd, behandler han ikke danske låneord i nordfrisisk (og engelsk), men drøfter dog nogle usikre grænsetilfælde.

Der er i denne sammenhæng grund til også at nævne Löfstedts sidste bøger *Zum bestimmten Artikel in den inselnordfriesischen Mundarten von Föhr und Amrum* (Uppsala 1964) og især *Beiträge zu*

einer nordfriesischen Grammatik (I/II, Uppsala 1968/1971), en diakronisk behandling af fastlandsnordfrisiskens bøjningslære tillige med oversigter over adverbier, præpositioner og konjunktioner.

Ernst Löfstedts liv og værk er skildret i det frisiske tidsskrift *Us Wurk* 30 (1981 s. 79-100, med bibliografi) og i *Nordfriesisches Jahrbuch* 17 (1981 s. 5-10).

Inspireret af Löfstedts afhandling gennemførte hans landsmand, den kendte germanist Erik Rooth diverse lyd- og ordgeografiske studier især på det nordfrisisk fastland (Rooth 1929). For vort emne er de sidstnævnte relevante, fordi alle de behandlede begreber i én eller flere af dialekterne udtrykkes med et danskt låneord: *barselbeed* (Kær h., nordlige / mellemste Gøs h.; ‘barselseng’), *bradlep* osv. (Før, Amrum, Sild, Vidding h.; ‘bryllup’), *äirebiir* osv. (kun på fastlandet; ‘arveøl’); *kasket* / *k(e)låt* (‘kasket’, ‘kalot’); før.-amr. *mi(i)r*, sild. *müürk*, i Kær h. og nordlige / mellemste Gøs h. *mörpasser*, i sydlige Gøs h. *pasmiil* (< -r) (‘pissemyre’).

Også Peter Jørgensen og Dietrich Hofmann (1960) har behandlet udvalgte danske låneord i nordfrisisk, men blot med det formål at kaste lys over den frisiske indvandring samt de to nordfrisisk sprogrubers herkomst og ældste historie. Peter Jørgensen, født i Brede sogn i Sydvestjylland, skrev værket *Über die Herkunft der Nordfriesen* (1946) ud fra egne optegnelser og undersøgelser af de nordfrisisk sted- og marknavne, og heri diskuterer han bl. a. indlånstidspunkt og indlåsveje for ordene ‘toft’ (med og uden *i*-omlyd!) og ‘læs’. Hofmann, der delvis imødegår Jørgensens konklusioner, behandler også de mærkelige ønfr. lydformer af låneordene ‘age’ (= ‘opkørsel på diget’, ‘indkørsel i la-den’, jf. *Jysk Ordbog* I s. 164) og ‘(ko)kasse’ (1960 s. 76f.).

I Hofmanns grundlæggende artikel *Probleme der nordfriesischen Dialektforschung* (1956) er det danske sprogs indflydelse derimod en integreret del af hans rekonstruktion af det nordfrisisk sprogs udvikling i middelalderen.

Frisernes hjem er de vidtstrakte vadehavsflader, fra det nordlige Holland langs den tyske nordsøkyst og op til den danske grænse. Dette flyfoto (fra bogen *Vadehavet*, udg. af Bygd 1976) er taget ned over Hallig Oland (midt på kortet s. 49). Det ses klart, hvordan al bebyggelse klemmer sig sammen på øens højeste del.

Hofmann er også nordist og kan derfor med stor sagkundskab udpege forskellige aspekter af den danske indflydelse, hvilket sker i et af artiklens fire hovedafsnit (1956 s. 95-104). Af leksikalske enkeltheder vil jeg her kun nævne Hofmanns overbevisende forklaring på de forskellige nordfrisiske former af den oldjyske negation *ikke* (med forkortelse > **ike*): sild. *ek*, før.-amr. *egh / ei*, fastl.-nfr. *ai*, *ee(g)*. Hofmann peger i denne sammenhæng på den rolle, de gamle danske låneord kan spille ved den ordgeografiske rekonstruktion af det ældre jyske dialektlandskab: ordet *ikke* er i jysk forlængst blevet erstattet af *int / it* (undtagen i Darum, Fjolde og enkelte andre steder). Endvidere gør Hofmann opmærksom på, at en række danske låneord kun er kendt fra enten ø- eller fastlandsdialekterne eller tilmed kun fra en enkelt af dem.

Efter behandlingen af det fra dansk lånte *k*-suffiks i abstrakter, f. eks. *jürk* ‘dyrke’, ‘dyrtid’ og *waremk* ‘varme’ (jf. *værmk* i Fjoldemålet), afslutter Hofmann sin oversigt med at give nogle eksempler på frisiske låneord i de sydslesvigske og sønderjyske dialekter.

På den II. Internationale Dialektologkongres, afholdt 1965 i Marburg, sprog- og ordgeografiens højsæde, holdt jeg selv et foredrag med titlen “Nordische Lehnwörter und lexikalische Stützung” (Århammar 1966/1967). I stedet for “nordiske” havde det lige så godt eller bedre kunnet hedde “(old)danske” låneord.

Ved en første foreløbig sigtning af det nordfrisiske ordforråd havde jeg fundet frem til mellem tre- og firehundrede mere eller mindre sikre gamle danske låneord – inklusive betydningslån (fx verberne *fu, fo / füünj* ‘få’ og *skeer / scheere* ‘skære’) og reliktor som er bevaret takket være dansk “støtte” (se nedenfor). Henimod 200 af ordene er kun overleveret enten i (én af) ødialekterne (først og fremmest i Sild- og Før-Amrum-målet) eller i én eller flere af fastlandsdialekterne. Af de resterende 150-200 ord, som altså har den største udbredelse, fremlagde jeg et repræsentativt udvalg på over 80 låneord (inkl. betydningslån) og 30 “støttede reliktor”, af hvilke en fjerdedel hhv. en tredjedel også forekommer i helgolandsk. De udvalgte låneord er inddelt i otte sagområder. De største

grupper er ‘mennesket, kroppen, tøj’, ‘husholdning’, ‘hus og gård’ og ‘landbrug’, der tilsammen rummer tre femtedele af ordene.

I det følgende diskuteres først de historiske, sociale og økonomiske forudsætninger for det store antal låneord, som på en eller anden måde må være sagligt betingede. Dernæst stilles spørgsmålet, om det kan sandsynliggøres, at visse lån skyldes indresproglige faktorer, som fx behovet for semantisk differentiering eller for forhøjet udtrykskraft (jf. *ikke*, der fortrængte oldnfr. *nat*; derimod var det en fejltagelse at antage lån for nfr. *nant*, *nent* / *ninte* ‘intet’, hvor der højst kan være tale om “leksikalsk støtte”).

For at bestemme de danske låneord benyttede jeg mig af lyd-historiske, semantiske og ordgeografiske kriterier. Et yderligere kriterium lader sig desuden aflede af den kendsgerning, at omtrent halvdelen af de udvalgte lån også låntes til old- og middelengelsk.

Endelig behandles fænomenet “leksikalsk støtte”. Som eksempler på ord, der forlængst er uddøde i vestgermansk uden for det danske sprogs indflydelsesområde (eller som kun er bevaret i en specialbetydning der), kan nævnes *ial* / *iaal* / *iil(j)* / *jöl* ‘ild’ og *knif* ‘kniv’: oldfr. **āld* og **knīf* fortrængte i nordfrisisk oldfr. *fiūr* og *sax* – takket være danskens støtte til en af “kandidaterne” i en konkurrence mellem rent frisiske synonymer (tilsvarende forklaring må for øvrigt gælde for eng. *knife*). Det er dog meget sandsynligt, at det vindende ord i begge disse tilfælde oprindeligt kun dækkede en del- eller specialbetydning; for at kunne slå den centrale betegnelse ud skulle der således en meget stærk dansk påvirkning til, der næppe har været mindre indgribende end den almindelige indlånsproces.

Allerede i det sproglige bidrag til monografien over øen Amrum (Århammar 1964 s. 19f.) havde jeg givet et ret så fyldigt udvalg af (mest ældre) danske låneord og oversættelseslån. Også stednavnet Nebel (= Nibøl) blev behandlet ligesom natur- og marknavne samt en række personnavne, f. eks. *Üüb Eer* ‘på øren, strandbredden’, *Oner Kial* ‘under kilden’ (ellers kun som appellativ *kiil* i Gøsherred-dialekterne med den gamle jyske særbetydning ‘brønd’, jf. Atlas-Linguarum-Europae-kortet i Dalen/Århammar 1986), *Lünj* ‘lund’

og *Tjiddel* (< oldjysk **Kiætil* = Kjeld, nederty. Ketel), *Ther* (= Tyra), *Thuur* (= Tora), *Wöögen* (< oldjysk *Voghæn*; = Vagn). Hvad angår de danske personnavne, skal der jævnføres med Faltings 1985 og afsnittet nedenfor om Ulf Timmermanns forskninger.

Nogle år senere behandlede jeg på tilsvarende måde de danske lån i Sild-dialekten (Århammar 1967 s. 13f.). Her findes – ligesom i Viddingherred-dialekten på det nordligste fastland, men dog i mindre omfang – også talrige yngre låneord og oversættelseslån. Af de sidstnævnte, der omfatter både sammensætninger og ordforbindelser, er et ikke ubetydeligt antal forsvundet ud af sproget i løbet af det sidste århundrede. Det kan man overbevise sig om ved at studere J.P. Hansens lystspil “Di Gidtshals of di Söl’ring Pid’ersdei” (1809) og C.P. Hansens “Uald Söldring Tialen” (1858).

I de sidste 25 år er danske låneord i nordfrisisk kun blevet behandlet mere sporadisk. Mest givende i så henseende er Volkert Faltings grundige disputats om den gamle græsnings- og kvægavlsterminologi på øerne Før og Amrum (1983). Forfatteren har i sin sagligt og etymologisk udmærkede afhandling kunnet påvise et betydeligt antal danske lån – på trods af frisernes overlegenhed i denne erhvervsgren.

Indenfor nordfrisisk navneforskning har Ulf Timmermann specialiseret sig i de gamle nordfrisiske personnavnes historie og udbredelse – med fokus på dem, der er af nordisk (= dansk) oprindelse. Jeg nævner her kun hans artikler 1972, 1974 og 1985/87, idet vi snart kan forvente en disputats i emnet fra hans hånd.

Hvad de nordfrisiske stednavne angår, må man beklage, at det kun blev Peter Jørgensen forundt at færdigbearbejde en lille del af det uhyre store kilde- og dialektmateriale, han havde indsamlet – nemlig det fra Vidding herred (Jørgensen 1979). Hans kollega Anders Bjerrum nåede at få udgivet de tilgrænsende dansksprogede herreder og sogne fra grænsen helt ned til Fjolde. Første del, Kær herred (Bjerrum 1979), omfatter også de frisisksprogede sogne Enge og Stedesand. Det vil være af den største betydning for udforskningen af den danske indflydelse på nordfrisisk, at der kommer en fortsættelse af udgivelsen, med resten af det indsamlede nordfrisiske navnestof. En fælles dansk-tysk-frisisk videnskabelig og kulturel opgave, som bør kunne finansieres indenfor det europæiske samarbejdes rammer.

Allerede denne gennemgang af, hvad der hidtil er publiceret om danske låneord i nordfrisisk, vil have vist, at der stadig venter spændende opgaver indenfor denne sektor af historisk jysk-frisisk dialektforskning. Man kan trygt sige, at der er plads til mindst to omfattende monografier: én over middelalderlånene og én over de yngre lån (som især forefindes i de nordlige og nordøstlige dialekter i kontaktzonen til sønderjysk). I den sidstnævnte vil der også i højere grad blive tale om at studere den danske indflydelse på nordfrisisk fraseologi, på brugen af præpositioner samt modale og temporale hjælpeverber. Denne indflydelse er det naturligvis svært at tidsbestemme. Jo større udbredelse en vis foreteelse har inden for det nordfrisiske sprogområde, des ældre må den være; men en nøjere datering kan næppe foretages for denne slags sproglige interferenser. Undersøgeren bliver også i langt større omfang, end når det gælder enkelte ord, henvist til studiet af litterære og andre tekster, hvad mange nok vil betragte som en fordel. Men også af den grund vil selvfølgelig ordbøger, der medtager ordforbindelser, være en vigtig kilde (se oversigten over den nordfrisiske leksikografi i Århammar 1990 s. 2028-33).

De danske låneords betydning for jysk ord- og lydhistorie

Læseren af denne oversigtsartikel spørger sig måske, om det for jysk sprog- og specielt ordhistories vedkommende er umagen værd at studere det danske sprogs indflydelse på nordfrisisk. Jeg mener, at i det mindste nogle af enkelthederne i det her fremlagte materiale kan være af interesse netop for en ord- og i visse tilfælde også lydhistorisk rekonstruktion af jysk. Med andre ord: kan yde et bidrag til den kimbriske halvøes sproggeografiske stratigrafi, for at bruge en betegnelse, som vistnok stammer fra den kendte hollandske dialektolog Klaas Heeroma.

For at bestyrke dette vil jeg til slut yderligere drøfte nogle relevante tilfælde:

– Til ordet ‘jul’ må man i nordfrisisk regne med to forskellige grundformer (‘stjerneformer’): oldønr. **jōl* (> sild. *jööl*, før.-amr. *jul* med

kort, åbent *u*), og oldfastl.-nfr. **jūl* (> *jüü*). Da vi må antage, at begge former er lånt fra dansk, ser det ud til, at den oldvestnordiske lydvariant *jōl* eksisterede på jysk sprogområde endnu i den tidlige vikingetid, og at den først senere blev erstattet af oldøstnord. *jūl* (se nærmere Århammar 1966 s. 315, anm. 29).

– Også ordet ‘ske’ (spiseredskab) viser en tilsvarende forskel mellem ø- og fastlandsnordfrisisk: **skaith* (> sild. *skai(r)* / amr. *skai* / før. *skaath*) og **skæth* (> *schiis*). I ønordfrisisk må ordet være indlånt i en tidlig periode, hvor gm. *ai* allerede var blevet monoftongeret, mens det i tidlig oldjysk endnu var bevaret som diftong – dvs. næppe senere end i 800- eller 900-tallet. I fastlandsnordfrisisk skete indlånet sandsynligvis først i løbet af 1100-tallet, efter at også jysk havde fået monoftong (*ai* > *æi* > *ē*; cf. ovenfor s. 51).

– Når Før-Amrum-dialekten for ‘tandkød’ bruger ordet *hul*’ (< **hōld* = ‘huld’ med vestnordisk inkl. jysk *a*-omlyd), så kan det tages til indtægt for at ordet – vel i sammensætningen *tannæhold* ligesom i oldisl. og oldsvensk – har eksisteret i denne betydning også i oldjysk. Jf. Århammar 1960 s. 281, hvor det påpeges, at også ordet ‘kød’ blev indlånt: før.-amr. *tjit* ‘skært kød’ < **kiæt* < oldjy. *kiøt*).

– Før.-amr. *skoonk*, sild. *skaank*, viddingh. *skonk* ‘grim, styg (om udseende)’ < **skonk* synes indlånt med lydsubstitution *a* > *o* foran nasal fra oldjy. **skank* / *skakk* (jf. jy. *skak*, oldisl. *skakkr* ‘skæv’) – hvad der giver en formodning om, at den mere abstrakte betydning ‘grim etc.’ kan være udviklet allerede på jysk grund. Sml. også Lennart Moberg: Om de nordiska nasalassimilationerna *mp* > *pp*, *nt* > *tt*, *nk* > *kk* (Uppsala 1944), hvor ordet behandles s. 150.

I en række tilfælde har de forskellige nordfrisiske dialekter eller dialektgrupper – velsagtens til forskellig tid – lånt forskellige danske synonymmer eller heteronymer til betegnelse af det samme betydningsindhold. Også disse lån vil formentlig kunne bidrage til kendskabet om ældre jysk ordgeografi og ordhistorie. Jeg nævner følgende eksempler:

– ‘hoppe’: før.-amr. *hoos*, sild. (Morsum) *hos* går sandsynligvis tilbage til oldjy. *hors*; dette betydningslån må være ældre end låneordet sild. *ök*, fastl.-nfr. *äik*, *EEK* < oldjy. *þök* (“øg”), som efterhånden fortrængte *hors* i hele Jylland.

– Uvis er indlåns historien omkring ‘skjorte’: Før.-amr./sild. *sjürt* (< oldjy. **skiurtæ*, jf. Århammar 1966 s. 313, anm. 19) står over for fastl.-nfr. *säirk*, *seerk* < **sēr̥k* (= “særk”, jf. Århammar 1966: 315, anm. 30); ingen af disse ord behandles af Löfstedt 1963/65, hvoraf man må konkludere, at han anså dem for at være lån fra dansk. Alle de nordfrisiske dialekter har ydermere ordet *smo(o)k* ‘linned, særk’, beslægtet med oldisl. *smokkr* (jf. Löfstedt 1963/65 s. 343).

– ‘bord’: Her har før.-amr. betegnelsen *boosel* < **bord-stall*, vistnok en middelalderlig additionsdannelse – måske i tydeliggørende hensigt – af urfris. **stall* (> sild. *staal* ‘bord’ og fællesnord. *borð*). I Vidding h. siger man derimod *skyuw*, i Bøking h., Kær h. og det nordlige / mellemste Gøs h. *scheew*, begge lydformer udviklet af oldfr. *skīve*. Og det er vistnok et betydningslån fra ældre jysk *skyuw* (jf. ODS 19, 579; Molbech, Da. Dial.-Lexikon s. 488: “Denne almindelige jyske Benævnelse paa et Bord forekommer ogsaa i ældre Dansk”; Feilberg 3, s. 263: “især om bordpladen, dernæst om bordet selv; glds. i Vens., Thy, Mors, alm. i Ang., Mellemslesv.”). Også selvom Kulturhist. leksikon antager, at dansk har indlånt betydningen fra middelnedertysk (hvor den er temmelig vel belagt, jf. også flg. citat fra 1770 i Bremisches Wörterbuch 4, s. 664: “Besonders ist *Skive* bey unsern Landleuten nicht nur ein rundes Tischblatt, sondern auch ein jeder Tisch.”)³

Ekskurs om nordfrisiske lån i jysk

Da jeg gik i gang med at skrive dette bidrag til *Ord & Sag*, var jeg godt nok klar over, at de danske dialektforskere – og især da leksi-

³ Oversættelse: Især er *Skive* hos vore landboer ikke blot et rundt bordblad, men også ethvert bord.

kograferne ved Jysk Ordbog – primært må være interesserede i påvirkning den modsatte vej: fra frisisk til jysk. Det ville også have været en meget nemmere opgave at skrive herom, da den nordfrisiske indflydelse på de jyske nabodialekter indskrænker sig til enkelte låneord. Sådan må det være, da friserne i samkvemmet med deres naboer til alle tider har været nødt til at bruge disses sprog: nordfriserne således sønderjysk og plat- eller nedertysk. Det sidstnævnte fungerede jo også som offentligt sprog og delvis som omgangssprog i hertugdømmet Slesvig, navnlig i købstæderne, og det er jo fra eller via nedertysk, at jysk (og dansk overhovedet) har fået den strøm af låneord sydfra, hvis omfang vi først er blevet gjort opmærksom på ved Magda Nybergs digre monografi (1988).

Jeg har for øvrigt kun én lille randbemærkning at komme med til dette udmærkede arbejde, og den gælder netop en orddannelse, hun formoder er kalkeret efter frisisk: *isterbånd* (s. 126f.). Forholdet må nok være det omvendte, da førsteleddet *ister* i nfr. *isterbi(i)nj* jo er lånt fra oldjysk, og sammensætningen viser en rigelig stor udbredelse (Löfstedt 1928 s. 10 anfører tilmed et svenskt dial. *isterband*).

Dette minder mig om et par gamle fejl i de nordiske etymologiske ordbøger (fra Falk-Torp over Hellquist til N.Å. Nielsen), nemlig påstanden om, at ordene *fanden* (se dog Falk-Torps supplement s. 1456) og *kæltring* skulle være lånt fra nordfrisisk. Også her må det helt klart være det omvendte, der er tilfældet.

Som allerede nævnt, var Hofmann (1956 s. 103f.) den første til at gå nærmere ind på de nordfrisiske dialekters indflydelse på sydslesvigske og sønderjyske nabodialekter. Han påpeger, at det navnlig er indenfor høslæts- og græsningsterminologien, man skal forvente nordfrisiske låneord. Hofmann nævner nfr. *greed* 'græsbevokset brakmark', *swees* 'skår (græs)' (jf. Ottsen S 950a) og *däämet*, et flademål (egl. = 'så meget som en mejer kan slå med le på én dag'; jf. Nyberg 1988 s. 234f.). Fra dette sagområde kan der tilføjes yderligere et par eksempler: *vessen* 'en lang sammenrevet høstrimmel' (Feilberg fra Braderup; dette typisk frisiske ord behandler Löfstedt 1963/65 s. 295), *nost* 'vand(ings)trug' (Feilberg fra Ladelund og

Valsbøl; se Löfstedt 1963/65: 288), og endelig den sydvestjyske sær betydning af 2. *tömme* hos Feilberg (= ‘slæbe høet sammen ved hjælp af heste med reb og stang’; se Löfstedt 1963/65 s. 309ff., der dog ikke eksplicit udtaler sig om betydningslån).

Dernæst må man jo kunne forvente frisisk indflydelse på den sydvestjyske kyst- og marskterminologi. Ja, man kan måske tilmed spørge sig, om selve ordet ‘marsk’ i sin glda. lydform *mersk* (= vestjy. *mærsk*) ikke snarere er indlånt fra oldnfr. **mersk* end fra mnty. *mersch*. Men for ord med så stor en spredning vil det nok være klogt at antage lån fra eller via nedertysk, som jo allerede (og især!) i middelalderen var sproget med den store kommunikationsradius – mens frisisk (og da især nordfrisisk) kun blev brugt indenfor snævre regionale grænser. Det samme må så nok også gælde for ænyd. og sydvestjy. *wærre* ‘kunstig jordforhøjning, hvorpå man opfører huse i marskegnene’ (ODS *Værft* 1) og for *fenne* ‘indgrøftet englod’ (som Feilberg noterer fra Darum, Vestslesvig og Angel). Intet af disse ord behandles for øvrigt af Magda Nyberg, der dog medtager *kog* ‘inddiget stykke marskland’ og *klurestage* ‘springstok’ (Nyberg 1988 s. 130f. resp. 250). Allerede ODS antog at *kritte* ‘køre på trillebør’ og det kun i Sønderjylland og Sydvestjylland brugte *krittebære* ‘trillebør’ var lånt fra nordfrisisk (jf. Nyberg 1988 s. 254ff.); denne antagelse tilslutter Löfstedt sig i sin behandling af det nordfrisiske verbum og dets hollandske oprindelse (Niederdt. Mitt. 15, 1959 s. 23ff.).

Ordet *kritte* må – hvad Löfstedt også gør – sættes i forbindelse med digebygningsteknikken. Så er det også nærliggende at antage, at Feilbergs *sadde* ‘græstørv til diger’ – i det mindste formerne med *a* – er lånt fra oldnordfrisisk. Frisiske låneord er videre *terg* ‘tørvelag under klægen’ (Feilberg *tærre* fra Braderup) samt *tege* ‘søgræs, som havet skyller op’ (Feilberg fra Ribe-egnen); om ordenes etymologi og spredning langs Nordsødkysten, se Löfstedt 1928 s. 49 og 1966 s. 40f. Blandt de nordsøgermanske “kystord” nævner Löfstedt også fuglenavnet *lyv* ‘strandskade’ (Feilberg fra Fanø og Darum) som lånt fra nordfrisisk, mens planten *sodde* (= *Plantago maritima*) af Löfstedt (1966: 55) føres tilbage til nedertysk *sūde*, som også er

den oldnfr. grundform. Af utvetydig nedertysk oprindelse er plantenavnet *andel* (Feilberg fra Darum og Ringkøbing; sml. Löfstedt 1966 s. 39).

Det er glædeligt, at *Ord & Sag* på det seneste ikke kun har åbnet sine spalter for sønderjysk (nord og syd for grænsen), men i en artikel af Torben Arboe Andersen (10 (1990) s. 56-60) behandler et nordfrisisk lån i sydvestjysk – hvilket også blev udløseren til mit foreliggende bidrag! Arboe Andersen har rigtigt set, at *låning* eller *lånem* ‘langhalm’ er lånt fra nordfrisisk, hvor ordet er overleveret fra Før og Amrum i formen *lonem* / *lånem*. Dette er, som påpeget af Dietrich Hofmann (1961 s. 38), en gammel instrumental dat.plur.-form af oldfr. **lonn* / oldeng. *lonn* ‘bånd, lænke’ (sml. også W. Foerste, Niederdt. Wort 5 (1965) s. 64ff.). Ordet *låning* ‘speciel slags dige eller vold, der anlægges ved vadehavskysten som kystsikring’ er således af en helt anden oprindelse (sml. Arboe Andersen s. 60 og Rogby 1967 s. 118) og er – ligesom i nordfrisisk – lånt fra nedertysk.

Hvad det førstnævnte ord *låning* / *lånem* angår, er det nu påfaldende, at et sagligt nærtstående ord som sønderjy. *tege* ‘snoede halmbånd, hvormed taghalmen sys til lægterne’ (Feilberg 2. *tege*, optegnet i Sundeved, Mellemslesvig og Angel), ellers kun træffes i fastlandsnordfrisisk og i nedertyske dialekter påvirket herfra. Rogby (1967 s. 187) mener også, at ordet i de nævnte danske dialekter er lånt fra nordfrisisk (oldnfr. **tēge* = oldisl. *tág*). Afgørende for denne hypotese er det lydhistoriske kriterium ($\bar{e} < \text{gm. } \bar{e}^1$); ellers ville man på grund af ordets udbredelse i Sydslesvig være fristet til at antage, at det handler om et dansk reliktdord, der kun er blevet bevaret ved det danske sprogs sydgrænse og – som så mange andre – blev indlånt i nordfrisisk i middelalderen. Men under de givne betingelser taler Arboe Andersens opdagelse af nordfrisisk *lånem* i sydvestjysk afgjort til fordel for, at også *tege* stammer fra nordfrisisk.

Det ville glæde mig, hvis den hermed indledte dialog mellem jyske og nordfrisiske dialektologer og leksikografer kunne danne begyndelsen til et frugtbart samarbejde ved løsningen af de mange

større og mindre problemer, vi har til fælles – ikke mindst, når det gælder Vesterhavs- og Nordsøkystens særlige maritime ordskat.

Litteratur

- Bjerrum 1979 = Anders Bjerrum: *Sydslesvigs Stednavne*. IV 1: Kær herred. København. 1979.
- Braun 1927 = Fritz Braun (Hrsg.): *Briefe von R. Rask an J.H. Halbertsma. Mit einem nordfriesischen Glossar*. Jena. 1927.
- Dalen / Århammar 1986 = Arnold Dalen og Nils Århammar: ALE-QI: 281, 'Well' (med kort) i: Nils Århammar et al. (eds): *Aspects of language. Studies in honour of Mario Alinei*. Vol. I: Geolinguistics. Amsterdam. 1986. s. 280-297
- Faltings 1983 = Volkert F. Faltings: *Die Terminologie der älteren Weidewirtschaft auf den nordfriesischen Inseln Föhr und Amrum*. Bräist / Bredstedt. 1983.
- Faltings 1985 = Volkert F. Faltings: *Kleine Namenkunde für Föhr und Amrum*. Hamburg. 1985.
- Feilberg = H.F. Feilberg: *Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmål I-IV*. København. 1886–1914.
- Hofmann 1956 = Dietrich Hofmann: "Probleme der nordfriesischen Dialektforschung" i: *Zeitschrift für Mundartforschung* 2. s. 78-112.
- Hofmann 1960 = Dietrich Hofmann: "Die Sprache der Nordfriesen und ihre alten Wohnsitze" i: *Philologia Frisica anno 1959*. Grins (= Groningen). 1960. s. 71-78.
- Hofmann 1961 = Dietrich Hofmann: *Die k-Diminutiva im Nordfriesischen und in verwandten Sprachen*. Köln / Graz. 1961.
- Jørgensen 1938 = *Nordfriesische Beiträge aus dem Nachlaß Hermann Möllers*. Bearbeitet und herausgegeben von Peter Jørgensen. København. 1938.
- Jørgensen 1946 = Peter Jørgensen: *Über die Herkunft der Nordfriesen*. København. 1946.
- Jørgensen 1979 = Peter Jørgensen (†): *Die Ortsnamen Südschleswigs II 1: Das friesische Festland*. Wiedingharde. København. 1979.
- Lyngby 1858 = K.J. Lyngby: *Om nordfrisisk i Bøkking og Hvidding herreder*. København / Leipzig. 1858.
- Löfstedt 1928 = Ernst Löfstedt: *Die nordfriesische Mundart des Dorfes Ockholm und der Halligen I*. Lund. 1928.
- Löfstedt 1931 = Ernst Löfstedt, *Nordfriesische Dialektstudien* (= Löfstedt 1928 II). Lund / Leipzig. 1931.

- Löfstedt 1963/65-1969 = Ernst Löfstedt: "Beiträge zur nordseegermanischen und nordseegermanisch-nordischen Lexikographie" i: *Niederdeutsche Mitteilungen* 19/21, s. 281-345; 22, s. 39-64; 23, s. 11-61; 25, s. 25-45.
- Nyberg 1988 = Magda Nyberg: "Tyske låneord i sønderjysk" i: *Dialektstudier*. Bd. 5 (udg.) Institut for Dansk Dialektforskning. København. 1988. s. 1-337.
- Ottsen = M.B. Ottsen: *Hostrup-Dansk*. II: Ordbog 1-5. Udgivet af Ella Jensen og Magda Nyberg. København. 1963-69.
- Rogby 1967 = Ove Rogby: *Niederdeutsch auf friesischem Substrat. Die Mundart von Westerhever in Eiderstedt* (Schleswig-Holstein). Uppsala. 1967.
- Rooth 1929 = Erik Rooth: *Nordfriesische Streifzüge. Laut- und wortgeographische Studien. Mit einem Exkurs über den Prozeß des i-Umlauts der Velarvokale im Germanischen*. Lund / Leipzig (o.J.). 1929.
- Selmer 1921 = Ernst W. Selmer: *Sylterfriesische Studien*. Kristiania. 1921.
- Skautrup 1944 = Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie*. I. København. 1944.
- Timmermann 1972 = Ulf Timmermann: "Bemerkungen zu Personennamen des 15. Jahrhunderts von Osterland-Föhr und aus der Lundenbergharde" i: *Nordfriesisches Jahrbuch* (N.F.). 8. 1972. s. 148-159.
- Timmermann 1974 = Ulf Timmermann: "Beobachtungen zur Herkunft und Schichtung des altnordfriesischen Rufnamenschatzes". *Philologia Frisica anno 1972*. Ljouwert. s. 68-91.
- Timmermann 1985/1987 = Ulf Timmermann: "Skandinavische Elemente in älteren nordfriesischen Wohnstättennamen I/II". *Nordfriesisches Jahrbuch* (N.F.). 1985/87. s. 21/23, 253-272 og 27-58.
- Århammar 1960 = Nils Århammar: Zur inselnordfriesischen Wortkunde. In: *Fryske Stúdzjes oanbean oan Prof.dr. J.H. Brouwer*. Assen. 1960. s. 279-286.
- Århammar 1964 = Nils Århammar: "Die Amringer Sprache. Die Amringer Literatur" særtryk fra: Margot und Nico Hansen (Hrsg.): *Amrum – Geschichte und Gestalt einer Insel*. Itzehoe-Voßkate. 2. opl. Itzehoe-Münsterdorf. 1969.
- Århammar 1966 = Nils Århammar: "Nordische Lehnwörter und lexikalische Stützung im Nordfriesischen" *Nordfriesisches Jahrbuch* (N.F.). 2. 1966. s. 302-316; med fork. anmærkningsdel også i: L.E. Schmitt (Hrsg.): *Verhandlungen des zweiten internationalen Dialektologenkongresses*. Wiesbaden. 1966. s. 31-45.
- Århammar 1967 = Nils Århammar: "Die Syltringer Sprache. Die Syltringer Literatur" særtryk fra: Margot und Nico Hansen (Hrsg.), *Sylt-Geschichte und Gestalt einer Insel*. Itzehoe-Voßkate. 2. opl. Münsterdorf. 1975.

Århammar 1968a = Nils Århammar: “Die Herkunft des Inselnordfriesischen im Lichte der Wortgeographie” i: *Philologia Frisica anno 1966*. Grins (= Groningen). s. 49-76.

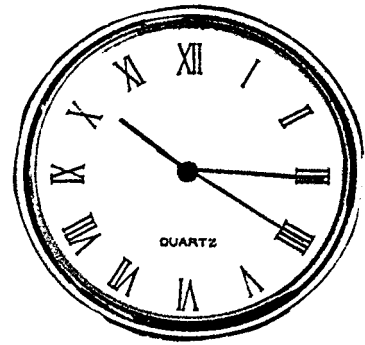
Århammar 1968b = Nils Århammar: “Friesische Dialektologie” i L.E. Schmitt (Hrsg.): *Germanische Dialektologie* (Fs. W. Mitzka). I. Wiesbaden. 1968. s. 264-317.

Århammar 1990 = Nils Århammar: “Friesische Lexikographie” i Hausmann et al. (Hrsg.): *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Ein internationales Handbuch der Lexikographie. Berlin / New York 1990. s. 2022-2036.

Hamburger Hallig, en af de mindste friserøer, i dag praktisk taget sammenvokset med fastlandet. De få huse ligger fra gammel tid på en opkastet forhøjning, det såkaldte *Værft*, til sikring mod oversvømmelse. Foto fra samme værk som s. 53.

**Ove Rasmussen,
Torben Arboe Andersen,
Viggo Sørensen:**

Sprogminuttet (især for østjyder!)

I 1991 blev instituttet af Århus Nærradio bedt om indlæg til et “sprogminut”, som en gang om ugen kunne afslutte sendetiden. Radioens lyttere bor først og fremmest i Århus-området, men en hel del stammer formentlig fra eller har familie i det øvrige Midtøstjylland. Så vi valgte at præsentere nogle dialektgloser fra egnen mellem Randers og Horsens. Vi foretrak ord, der enten har overlevet helt op til vor tid, eller som er så ejendommelige, at i hvert fald de ældre lyttere kunne tænkes at huske dem fra deres barndom.

“Sprogminuttet” sendes ikke længere. Men det slog os forleden, at vi ved at genbruge materialet i Ord & Sag kunne oplyse og underholde også et andet – og måske nok så sprogligt og kulturelt interesseret – publikum. Derfor dette optryk af udvalgte “sprogminutter”. Specielt for østjyder – men forhåbentlig også af interesse for andre!

Maren Lundgårds

I Århus-Silkeborg-egnen og helt op til Ålborg er uglen i ældre tid blevet kaldt *malungus*, *malyngus* og lign. Bag dette latinsk-klingende navn skjuler sig det pæredanske *Maren Lundgårds*, dvs. Maren fra Lundgård. Der går flere historier om, hvem hun var, og hvordan uglen fik hendes navn. Mest dramatisk fortælles det, at Maren Lundgård boede i Ry ved Silkeborg for et par hundrede år siden, at hun slog sin mand ihjel og som straf blev forvandlet til en ugle. Det er hendes tudende genfærd, som siden har sendt kuldegysninger ned ad ryggen på sene nattevandrere. Altsammen i en tid, før moderne vejbelysning fik gjort kål på overtroens natteverden.

pyne

Mange dialektord er efterhånden afgået ved døden, fordi de var knyttet til redskaber og arbejdsprocesser, der nu er fortid. Men dialektord for helt dagligdags handlinger kan på forunderlig vis leve videre – og endda leve godt! Det gælder ordet “at *pyne*”, som de fleste østjyder mellem Mariager og Horsens sikkert vil nikke genkendende til. Måske har de endda brugt det for nylig, hvis de har fået bær i fryseren. Ordet *pyne* betyder dels at pille blomst og stilk af bær, dels at fjerne dun på fjerkræ efter at fjerene er pillet af. En pige fra Århus-egnen, der var flyttet til Sjælland, brugte for nylig ordet i en dansk stil – i den tro, at det var rigsdansk – og blev noget forbavset over lærerens røde streger.

noller

I Niels Malmros’ film ‘Århus by night’ blev det sagt om hovedpersonen Frederik, at han var “lidt *noller*” eller “noget *nollet*”, og det var bestemt ikke rosende ment: han er lidt sløv eller i hvert fald for tilbageholdende efter de andres mening. Ordet *noller* eller *nollet* er nært beslægtet med det *nååle*, St. St. Blicher bruger især om dyrs blik – i betydningen “bønligt, bedende”. Men på Djursland, Randers-Århus-Horsens-egnen og vestpå ind mod Silkeborg udtales ordet altså *nål’e* (med stød på *l*), og betydningen går i retning af “stiltfærdig, genert, enfoldig”, enkelte steder ligefrem “dum, ubegavet”.

pøgen

“Han er så *peegen*, at han ikke kan tænke sig at spise noget, der er det mindste i vejen med”, hedder det i en ældre optegnelse fra Mols. Det lyder jo rimeligt nok for os, men sagt før velfærdssamfundets tid var det bestemt ingen ros. Så var man kræsen; og det er netop en af betydningerne i ordet *pegen* – eller *pøgen* som det hed inde på Århus-Randers-egnen. *Pøgen* kunne også gå på folks ordenssans, deres omhu med rengøring, påklædning osv., egenskaber vi vil gengive som: “pertentlig, renlig, sirlig” – men altså stadigvæk med det moment af overdrivelse, der ligger i citatet fra Mols.

tup tup !

På landet i gamle dage levede man tæt på husdyrene og havde et kærligt forhold til dem. Det gav sig udslag i en lang række kælenavne, især i barnesproget: *bosseko, øfgris, kipkalv, missekat, rapand* osv. De ord, der optræder foran dyrets egentlige navn, altså *bos-, mis-, rap-* osv. brugtes også – sågar af voksne – som kaldeord, når f.eks. dyrene skulle fodres: *bosse bos!, kom bos!* osv. Kaldeordene kunne være ret forskellige fra egn til egn. Her ved Århus (og ud på Djursland) kaldte man på hønsene med *tup tup!*, og så kunne man sige til et barn: *se, nu kommer de bitte tupper!* el. *se da den bitte tuppehøne der!*

knægt

“*Da a var knæjt*” (dvs. da jeg var *knægt*) – sådan begynder en gammel kone sin fortælling. For her i det østlige Midtjylland havde *knægt* tidligere betydningen “barn” – og kunne altså også bruges om en pige. Det gjaldt på Århus-Randers-egnen, videre mod nord langt op i Himmerland, ned over Viborg-Skive-egnen og mod vest over til Herning. Når man talte om skolen, sagde man gerne *dejnen o oll knæjtern* (= læreren og alle børnene); og skolebørn var *skuelknæjter* over én kam. Ville man endelig præcisere, om man talte om drenge eller om piger, kunne man ty til sammensatte ord: *drengi-* henholdsvis *piig-knæjter*.

foos

Evald Tang Kristensen rejste i slutningen af forrige århundrede rundt og optegnede lokalsagn. Om spøgeri på en gård oppe ved Randers fjord hedder det, at “ved deres *foosdør* sidder om natten en gammel kælling, så ingen kan komme ind i *foost*”. *Foos* (udtalt uden stød!) var i en snæver egn nordvest for Århus betegnelsen for en fåresti. Det er en nedslidning af ordet *fårehus*, ligesom *bryggerhus* jo er blevet nedslidt til *bryggers*, og det nord- og østjyske *nødhushus* (dvs. kvæghus) er blevet til *nøds*. Bønderne nordøst for Århus må selv have glemte, hvad *s’et* i *foos* var er en rest af, for vi møder også den “overforbedrede” form *fooshus*.